

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

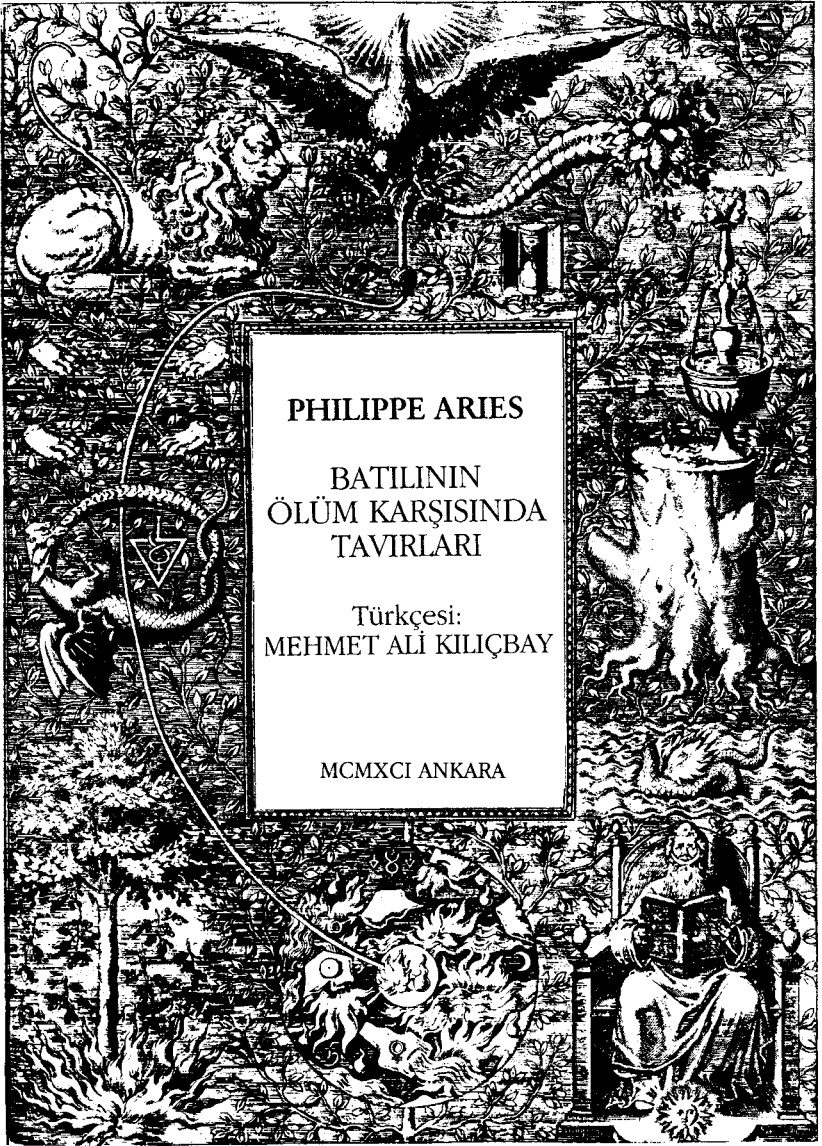
RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

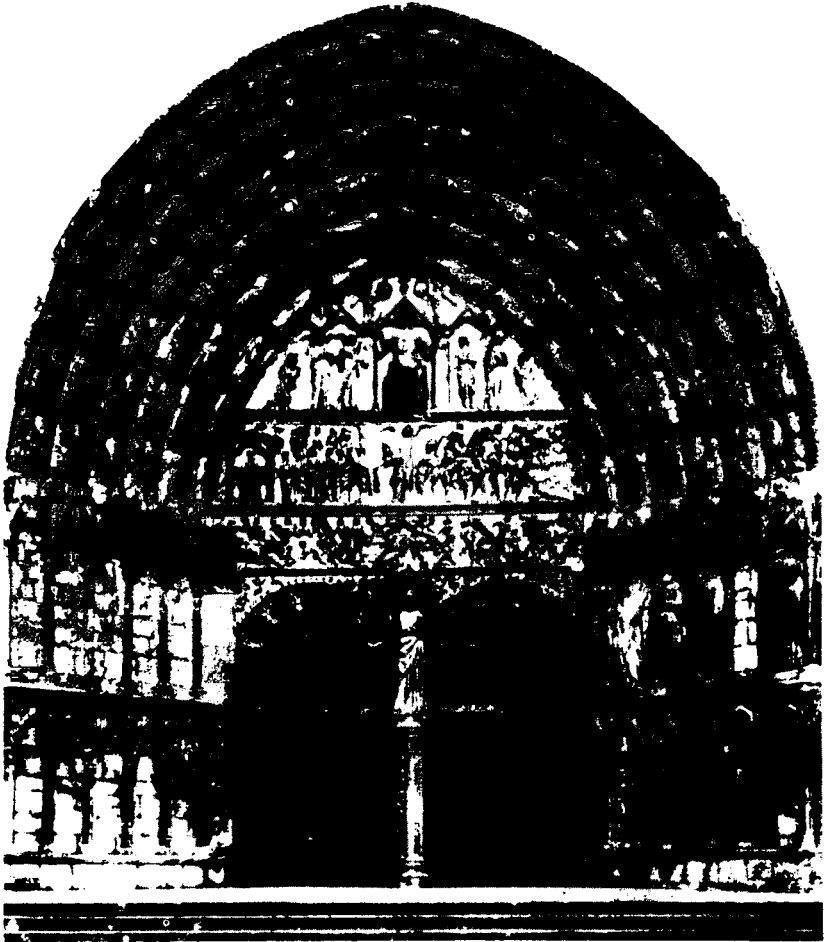
PHILIPPE ARIES

BATILININ
ÖLÜM KARŞISINDA
TAVIRLARI

Türkçesi:
MEHMET ALİ KILIÇBAY

MCMXCI ANKARA

gece

Bourges'daki Saint-Etienne Katedrali'nin cümle kapısı (Nihai Yargı).

Tarih hiçkimsenin görmezden gelemeyeceği kadar şimdi ile içiçedir. Bir kere bu anı yaşarken, aslında çoğu zaman geçmişini güncelleştiriyoruz. Yaşadığımız kentin dokusu, dilimiz, adetlerimiz, adeta herşey geçmişten geliyor. Başkalarının yaptığı tarihi bugün olarak yaşıyoruz. Bizden başka insanlar da bizim yaptığımız tarihi yaşayacaklar. Tarihin içinde ve üstelik kendi yapmadığımız tarihin içinde yaşamaya mahkûmuz. Sorunların çoğu da buradan kaynaklanıyor. Çünkü en kişisel varlığımız olan benliğimiz bile aslında geçmişin ürünü, ailemiz, okuduğumuz okul, tuttuğumuz takım hep dünden geliyorlar. O halde bugünü yaşarken ve inşa ederken tarihten daha fazla bağımlı olduğumuz herhangi birşey yok. Bu son derece açık. Ama tarihin kendisi açık değil, insanların çoğu geçmişini en belirgin engbeleriyle algılama eğiliminde, ve ilginç bir nokta olarak, bu algılama biçimimiz de geçmiş tarafından belirlenmekte, çünkü insanlar tarihle ister olayanlatıcı, ister bütünsel olarak ilgilensinler, böylesine bir disiplinin ortaya çıktığından beri, tarihin en elegelir değişmelerini, tarihin bizatihi

(Boş Sayfa)

Evcilleştirilmiş Ölüm

(Boş Sayfa)

Yeni davranış bilimleri -ve dilbilim- diakroni ve senkroni kavramlarını getirmiştir; bunlar tarihçiler için de yararlı olabilirler. Zihniyete veya zihniyet değişmesine ilişkin birçok unsur *uzun dönemli* farklılaşmalara maruz kalırlarken, ölüm karşısındaki tavır gerçekten uzun zaman dönemleri boyunca değişmeden kalmışa benzemektedir. Ancak, bazı zamanlarda görülen ve hem yavaş, hem de önemsiz olan değişmeler, bazen de -bugün olduğu gibi- daha hızlı ve ele gelir olmaktadırlar. Tarihçi açısından zorluk, değişmelere karşı duyarlı olurken, yenileşmelerin gerçek etkisini azaltan büyük atalet güçlerini unutacak kadar bunların etkisi altında kalmamayı becerebilmektir ⁽¹⁾.

Bütün bunları akılda tutarak, tartışılacak dört başlık saptadım. İlk bölüm esas olarak senkroniktir. Uzun bir yüzyıllar zincirini, yaklaşık olarak bin yılı kapsamaktadır. Buna «evcilleştirilmiş ölüm» adını verdim. İkinci bölümde ise diakroniyle karşılaşacağız. Yaklaşık olarak 12. yüzyıldan başlamak üzere, Ortaçağ boyunca hangi değişiklikler ortaya çıkmaya başlayarak, ölüm karşısındaki a-kronik tavrı değiştirmeye başlamışlardır ve bu değişmelerin anlamı ne-

dir? Son iki bölümü de çağdaş tavırlara ayırıyoruz,' bu tavırlar yansımalarını mezarlık ve kabir tapınısı ile, endüstrileşmiş toplumların ölüme getirdikleri yasaklamada bulmaktadırlar.

* * *

Evcilleştirilmiş ölümle başlayalım. Önce *chansons de geste* veya en eski romanslardaki şövalyelerin ölümü nasıl karşıladıklarını görelim.

Herşeyden önce, bu ölümler kendilerini önceden belli etmektedirler. Şövalyeler, öleceklerini anlayacak kadar zamanları olmadan ölmemektedirler. Eğer bazen veba gibi bir nedenden ötürü, ölümleri ani veya korkunç olursa, bu durum bir istisna olarak görülmekte ve kimse sözünü etmemektedir. Olağan durumda, insan ölümü konusunda haberlidir.

Gawain «İki gün bile yaşamayacağımı iyi biliyorum,» demiştir (2).

Kral Ban kötü bir şekilde düşmüştür. Bilincini yeniden kazandığında ağzı, burnu ve kulaklarından gelen kanı görerek, «göğe bakmış ve elinden geldiğince haykırmıştır... Ey Allahım sonumun geldiğini görebilmem ve bilebilmem için bana yardım et (3).» *Görebilmem ve bilebilmem*.

Roland Roncevaux'da «ölümün onu tamamen teslim aldığı hissetmiştir. Ölüm başından kalbine doğru gitmektedir.», «Zamanının geldiğini hissetmektedir» (4). Tristan «hayatının kendinden uzaklaştığını hissetmiş, öleceğini an-

lamış»tır (5).

Mümin rahipler de şövalyeler gibi davranmaktadırlar. Onuncu yüzyılda, Saint Martin de Tours Manastırı'ndaki dört yıllık bir inzivadan sonra saygıdeğer bir rahip, Raoul Glaber'nin kelimeleriyle, «bu dünyayı terk edeceğini hissetmiş»tir. Aynı yazar, bir miktar tıbbi bilgiye sahip başka bir rahibin, tedavi ettiği biraderleri acele ettirdiğini aktarmaktadır. Zaman akıp gitmektedir: «ölümünün yakın olduğunu bilmektedir» (6).

Kaydedelim ki, uyarı doğal işaretlerden, bundan da sık olarak iç bir kanaatten gelmekte, doğaüstü veya sihirsel bir işaret ortaya çıkmamaktadır. Bu işaretler çağlar boyunca varlıklarını sürdüren ve endüstriyel toplumlarda bile anakronik olarak yaşamaya devam eden çok basit şeylerdir. Bir cins ani gerçekleşme hem mucize inancına, hem de Hristiyan imanına yabancıdır. Yazılı olanı aldatmak mümkün değildir. Ortaçağla zıtlastırmak gibi kötü bir âdete sahip olduğumuz hümanist Rönesans'ın göbeğinde, ama her halükârda Roland ve Tristan'ınkinden çok farklı, kentlileşmiş bir dünyada, 1491 yılında bir *juvencula*, güzel, alımlı, hayatı ve zevklerini seven çok genç bir kız hasta düşmüştür. Acaba hastalığının ciddiyetini kabul etmeyerek, yakın arkadaşlarının suç ortaklığıyla hayata yapışıp kalabilecek midir? Hayır. Ancak genç kız bu duruma isyan etmiştir, ama bu isyan ölümün reddi biçimine ulaşmamıştır: «*Cum cemeret, infelix juvencula, de proxima situ imminere mortem*». *Cum cemeret*: talihsiz kız yaklaşmakta olan ölümünü bilmektedir. Böylece umudunu kaybederek ruhunu Şey-

tan'a teslim etmiştir (7).

17. yüzyılda, Don Quixote deli olmasına rağmen, hayatını geçirdiği düşsel günler esnasında ölümden kaçmaya teşebbüs etmemiştir. Tersine, ölümün işaretleri onun duyularını yeniden kazanmasına yol açmıştır: çok sakin bir şekilde, «Yeğenim, ölümün yakın olduğunu hissediyorum» demiştir (8).

Saint-Simon, Madame de Montespan'ın ölümden korktuğunu söylemektedir. Aslında bu hanım ölümün kendini haber vermesinden değil de, yalnız ölmekten (bu noktaya döneceğiz) korkmaktadır. «Karyolanın tüm perdelerinin açık olduğu ve odada çok sayıda mumun yakılmış olduğu bir halde yatağa gitmek istemekte ve uykuya dalmasını engellemek üzere oyun oynamayı veya yemek yemeyi arzulamaktadır.» Fakat, korkusuna rağmen 27 Mayıs 1707'de öleceğini anlamış ve buna hazırlanmıştır (9). Johann Sebastian Bach'ın ölüm günü olan 29 Temmuz 1750'de, Anna Magdalena Bach da aynı cümleyi kullanmıştır: «... sonunun yaklaştığını hissediyor» (10).

Bu aynı kelimeler, tıpkı bir atasözüymüşçesine, bir çağdan öbürüne geçmişlerdir. Bu sözleri, basitliklerinin çoktan bozulmaya başladığı bir dönemde, Tolstoy'da da buluyoruz. Fakat Tolstoy'un dehası bunları yeniden keşfetmiş olmasındadır. Tolstoy kırsal bir tren istasyonundaki ölüm döşeginde şöyle mırıldanmıştır: «Ya mujikler? Mujikler nasıl ölüyorlar?» Mujikler Roland, Tristan veya Johann Sebastian Bach gibi ölmektedirler. Neyin olmakta olduğunu bilmektedirler. Tolstoy'un *Üç Ölüm* adlı öyküsünde yaşlı

EVCİLLEŞTİRİLMİŞ ÖLÜM

bir arabacı ocağın yanında yatmış bir vaziyette ölmektedir. Öldüğünü bilmektedir. Bir kadın ona tatlılıkla, kendini nasıl hissettiğini sorunca, şöyle cevap vermiştir: «Her tarafımı birden sarıyor. Ölümüm elimin altında, işte ölüm budur» (11).

Ölüm bazen de, rasyonalist ve pozitivist veya romantik ve heyecanlı 19. yüzyıl Fransa'sındakine benzer bir şey olmaktadır. Örneğin M. Pouget'nin annesi. Jean Guilton'a göre «1874'te *colérine*'e (ciddi bir hastalık) yakalanmıştır. Dördüncü günün sonunda 'rahip çağırın' demiştir. Rahip gelmiş, son dini ayinleri yapmak istemiştir. 'Daha değil پدر, zamanı geldiğinde size haber vereceğim.' Ve iki gün sonra 'Rahibi çağırın da bana son ayini yapsın' demiştir.» Ve bunları 1941'de yazan Jean Guilton şunu işaret etmektedir: «Pougetlerin bu geçmiş günlerde (1874!) basit ve pratik kişiler, işaretlerin ve kendilerinin üzerindeki her şeyin gözlemcisi insanlar olarak bu dünyadan öbürüne nasıl geçtiklerini görebiliriz. Ölmek için aceleleri yoktur, fakat vakitlerinin geldiğini anladıklarında acele etmeksizin veya geciktirmeksizin, ama kendilerine özgü bir zamanlama duygusuyla Hristiyan gibi ölmüşlerdir» (12). Fakat Hristiyan olmayanlar da böyle basitçesine ölmüşlerdir.

* * *

Sonunun yakın olduğunu bilen ölmekte olan kişi, bu iş için hazırlanmaktadır. Ve her şey, tıpkı Pougetler veya Tolstoy'un mujiklerinde olduğu gibi, çok basit bir biçimde

olmaktadır. Tıpkı Yuvarlak Masa şövalyelerinininkinin olduğu gibi, doğaüstüne dayalı bir dünyada ölüm çok basit bir şeydir. Lancelot ıssız bir ormanda yaralanıp, kendinden geçtiğinde «vücudunun gücünü kaybettiğini» hissetmiş ve ölmek üzere olduğuna inanmıştır ⁽¹³⁾. Bundan sonra ne yapmıştır? Birinin ölmek üzere olduğunda yapması gereken ayinsel hareketler eski örfler tarafından saptanmıştır. Silahlarını çıkartmış ve sükûnetle toprağa uzanmıştır, böylece son arzular ve vasiyetlerin yatakta yapılması kuralına uymaktadır -«*gisant au lit malade*», hasta yatağında ölüren-. Kollarım yana açarak vücudunu bir haç biçimine sokmuştur. Bu alışılmış usul değildir, ama bu konumunda başını doğuya, Kudüs'e doğru döndürmesi gerektiğini hatırlamıştır.

Isolde Tristan'ı ölü olarak bulunca, kendinin de ölmek istediğini anlamıştır. Bunun üzerine onun yanma, yere yatmış ve doğuya doğru dönmüştür.

Başpiskopos Turpin Roncevaux'da ölümünü, uzanmış ve «güzel beyaz ellerini göğsünün tam ortasında kavuşturmuş olarak» beklemiştir. Bu 12. yüzyılın başından itibaren ortaya çıkan mezar heykellerinin pozisyonudur; Hristiyanlığın ilk dönemlerinde ölü, tıpkı tapman kişi gibi, kolları yanlara açık olarak gösterilmekteydi.

Ölümü bekleyen kişi uzanmaktadır (*gisant*). Bu ayinsel pozisyon 13. yüzyılın din adamları tarafından teşvik edilmiştir. Mende piskoposu Guillaume Durand'a göre «ölmekte olan kişi sırtüstü yatmalıdır, böylece yüzü sürekli olarak göğe dönük olacaktır». Bu yatış pozisyonu, Eski

EVCİLLEŞTİRİLMİŞ ÖLÜM

Ahit'te yer alan Musevi pozisyonuna benzememektedir, Museviler ölürken duvara doğru dönmekteydiler.

Böylece hazırlanan ölmekte olan kişi, artık geleneksel törenin sonuncu aşamalarını gerçekleştirebilir. *Chanson de Roland*'dan Roland'ın örneğini alalım. İlk adım hayatın sonunda üzüntü ifade etmek, sahip olunan varlık ve nesneler hakkında hüznü, ama sırdaş bir sıralama, birkaç imge haline indirgenmiş bir özet yapmaktır. Roland «hatırlanacak birçok şeyin saldırısına uğramıştır». İlk önce «cesur birisi olarak fethettiği birçok ülkeyi», sonra tatlı Fransa'yı, sülalesinin erkeklerini, Charlemagne'ı, onu besleyen ve yetiştiren senyörünü, efendisini ve silah arkadaşlarını (*compains*). Annesi veya nişanlısına yönelik bir düşünce yoktur, hüznü ve üzüntü verici anılar bunlardır. «Ağlamaktadır ve kendini hıçkırmaktan alıkoyamamaktadır.» Fakat bu duygusallık kısa sürelidir ve can çekişen birinin son ağlaşmalarıdır. Bu ayinsel bir andır.

Ölümün hüznünden ötürü ağlamadan sonra, yatağı çevreleyen arkadaşları ve yardımcılarından af dilemenin sırası gelmektedir. Olivier Roland'dan, ona karşı istemeden yaptığı herhangi kötü bir hareketten ötürü özür dilemiştir. «Seni burada ve Tanrı'nın huzurunda affediyorum.» Roland'ın cevabı bu olmuştur. Ölen kişi, geride kalanları Tanrı'ya emanet etmektedir. Olivier «Tanrı, Charles'ı, tatlı Fransa'yı ve en önde Roland olmak üzere silah arkadaşlarımı korusun» diye yalvarmıştır. *Chanson de Roland*'da bir mezarın ve yerinin seçimi sorunu ortaya çıkmamaktadır. Fakat bir mezarın seçimi Yuvarlak Masa'nın ilk şiiğinde

yer almaktadır.

Şimdi dünyayı unutmak ve Tanrı'yı düşünmek zamanıdır. Dua iki bölümlüdür. Birinci kısım *culpa*'dır (Tanrım, lütfunla günahlarımdaki suçumu kabul ediyorum...), daha sonra bir *confiteor* haline dönüşmektedir. «Olivier iki eli kavuşmuş ve göğe yönelmiş olarak günahlarını itiraf etti ve Tanrı'nın kendini cennete kabul etmesi için yalvardı.» Bu çilekeşin pozisyonudur. Duanın ikinci bölümü *commendacio animae* adını taşımaktadır; bu ad çok eski bir Musevi duasının Latincesinin ilk kelimelerinden gelmektedir. Bu dualar 18. yüzyıl Fransızcasında *recommandaces* adını almışlardır. «Hiçbir zaman aldatmayan, Lazarus'u ölümden geri döndüren, Danyal'ı aslanlardan kurtaran Gerçek Baba, ruhumu bütün tehlikelerden koru...».

Bu noktada, tartışılmaz bir şekilde yegâne dinsel veya daha doğrusu, kiliseye ait (çünkü her şey dinseldir) eylem olan günahların affı gelmektedir. Günahlar dualar, *libera* okuyan papaz tarafından affedilmektedir; papaz ölmekte olan kişinin etrafında buhur yakmakta ve ona kutsal su serpmektedir. Günah affı ayini, *absoute* adı verilen zamanda ölü gövdeye de uygulanmaktadır. Fakat *absoute* kelimesi halk dilinde hiçbir zaman kullanılmamıştır; son arzular ve vasiyetler, *les recommandaces*, *le libera* kelimelerini kullanmışlardır.

Daha önceleri, Yuvarlak Masa romanlarında, ölmekte olan kişiye *Corpus Christi* verilmiştir. Yağla ovarak kutsama töreni, başta rahipler olmak üzere, din adamlarına tahsis edilmiştir.

EVCİLLEŞTİRİLMİŞ ÖLÜM

Sonuncu duadan sonra, geriye ölümün beklenilmesi kalmaktadır ve artık ölümün gecikmesi için bir neden yoktur. Böylece Olivier'nin «kalbi onu terk etmekte, gövdesinin bütünü toprağın üzerine yayılmaktadır. Kont ölmüştür, bunun için ayak sürümemiştir» sözleri anlam kazanmaktadır. Ölüm daha yavaş bir şekilde de gelebilir, o zaman ölmekte olan kişi sessizce beklemektedir: «[Son duasını] yaptı ve ondan sonra tek bir kelime etmedi» (14).

* * *

Burada duraklayalım ve bazı genel gözlemler yapalım. Bunlardan birincisi -yatakta ölüm, «hasta yatağında yatan»ın uzanmış figürü- daha önce yeteri kadar ortaya konuldu.

İkincisi, ölümün bizzat ölen kişi tarafından düzenlenen bir ayin olmasıdır, bu kişi bu ayine başkanlık etmekte ve protokolü bilmektedir. Eğer unuttur veya yorulursa, hem Hristiyan, hem de örfi olan rutini ona hatırlatmak üzere hekim veya rahip orada bulunmaktadır.

Bu aym zamanda kamusal bir törendir. Ölmekte olan kişinin yatak odası serbestçe girilen kamusal bir alan haline gelmektedir. 18. yüzyılın sonunda, hijiyene ilişkin ilk ilkeleri keşfeden hekimler, ölmekte olan kişilerin aşırı kalabalık yatak odalarından yakınmışlardır (15). 19. yüzyılın başlarında, sonuncu kutsama işlemlerini yapan papaza refakat edenler de küçük bir ordu oluşturmakta ve onunla birlikte yatak odasına girmektedirler (16).

Akrabaların, dostların ve komşuların hazır bulunmaları esastı. Çocuklar da getirilmekteydi ve 18. yüzyıla kadar, hiçbir ölü yatağı portresi çocuksuz olmamıştır. Bugün insanların, çocukları ölümle ilgili herhangi bir şeyden nasıl uzak tuttuklarını düşünelim.

Sonuncu ve en önemli nokta, ölüm ayinlerinin nasıl basit bir şekilde gerçekleştiğidir. Bu ayinler törensel edalıdır, ama tiyatroya dönüşmemekte ve büyük heyecan gösterilerine sahne olmamaktadır.

Bu tavrın en iyi çözümlemesi Aleksander Soljenitsin'in *Kanser Koğuşu*'nda bulunmaktadır. Yefrem ölüm hakkında yaşlı insanlardan daha çok şey bildiğini düşünmektedir. «Bunu kentte hiçbir zaman yapmamış olan yaşlılar, burada korkuya kapılmaktadırlar, oysa Yefrem onüçüneyken ata binmiş ve tabanca atmıştır... Fakat şimdi... yaşlı insanların ölmek üzere evlerine, Kama'ya -Ruslar, Tatarlar, Votyaklar- veya nereyse oraya nasıl da dönmek istediklerini hatırlamıştır. Ona karşı direnemez ve savaşırlar ve ölmeye gidecekleriyle övünürler. Ölümü *sükûnetle* kabul ederler (italik Soljenitsin'in). İşlerin uzağında kalmayı istemezler, kendilerini iyi zamanlarda sükûnetle hazırlarlar, katırı kimin, tavuğu kimin alacağına karar verirler. Ve sanki yeni bir eve taşınıyorlarmışçasına kolayca yola çıkarlar» (17).

Bundan daha iyi ifade edilemezdi. Halk yüzyıllar veya binyıllar öncesindeki gibi ölmektedir. Bir değişim dünyasında, ölüm karşısındaki geleneksel tavır hareketsiz ve sabit olarak ortaya çıkmaktadır. Hem alışılmış, hem de yakın bir şey olduğu gibi eski tavır içinde, ölüm büyük endişe ve

EVCİLLEŞTİRİLMİŞ ÖLÜM

dehşet uyandırmıyordu. Bu tavır, adını bile anmaktan korkacak kadar dehşete düştüğümüz bizim tavrımızla tam bir zıtlık içinde bulunmaktadır. İşte bu nedenle bu eviçi ölüme «evcilleştirilmiş ölüm» adını verdim. Bu adlandırmayla, ölümün bir zamanlar vahşi olup da, sonradan böyle olmaktan çıktığını anlamıyorum. Tamamen tersine, ölümün günümüzde vahşi hale geldiğini düşünüyorum.

* * *

Şimdi de eski tavrın ölümle samimiyetinin başka bir veçhesine bakalım: hayatın ve ölümün biraradalığı.

Bu, Antikçağ'ın putatapar döneminde ve Hristiyanlığın ilk anlarında bilinmeyen yeni ve şaşırtıcı bir olgudur. Ve bize de 18. yüzyıldan beri tamamen yabancıdır.

Hristiyanlık-öncesi uygarlığa ilişkin bilginizin büyük kesimi mezar arkeolojisinden, mezarlarda bulunmuş olan eşyalardan kaynaklanmaktadır. Eski mezar tapınılarının amaçlarından biri ölünün geri dönmesini, yaşayanları rahatsız etmesini önlemektir.

Filoloji de eski inanış ve hissedişlere dair yeni bir veçhe getirmektedir. *Funus* kelimesi hem ölü beden, hem cenaze töreni (*funerailles*), hem de cinayet olarak çevrilebilir. *Funestas*, bir ceset tarafından harekete geçirilen bir ihlal anlamına gelmektedir, bu kelime Fransızcada *funeste* haline gelmiştir, yani ölüm veya bela getiren (18).

Ancak, eskiler ölümle samimiyetlerine rağmen, ölümün yakınında olmaktan dehşet duymuşlar ve mezarları kutsal

yerler haline getirerek, onu kendilerinden belli bir uzaklıkta tutmuşlardır. Yaşayanlar dünyası ölüm dünyasından ayrılmıştır. Roma'da Oniki Levha Kanunu sitenin içinde, *in urbe* ölü gömülmesini yasaklamaktaydı. Theodosius yasası aynı yasaklamayı tekrarlamıştır, böylece kent halkının evlerinin *sanctitas*'ı korunmuş olacaktı. Mezarlıkların kent dışında, örneğin Roma'da Appia Yolu veya Arles'da Alyscamps boyunca yer almalarının nedeni budur.

Aziz Ioannes Chrysostom da, henüz pek yaygın olmayan yeni bir uygulamaya karşı çıkmak üzere yönettiği bir İncil'i anlama toplantısında, putatapar öncellerininkine benzer bir öfkenin deneyini yapma fırsatı bulunur: «Kentin içine asla mezar yapmamaya dikkat edin. Eğer yemek yediğiniz ve uyuduğunuz yere bir ceset konulacak olursa itiraz etmelisiniz. Ve ölüleri, yediğiniz ve uyuduğunuz yerin yakınına değil de, İsa'nın bedeninin yanına koymalısınız» (19), yani kiliselere. Fakat aziz Ioannes Chrysostom'un reddettiği uygulama kilise hukukunun yasaklamalarına rağmen yayılmakta ve ortak bir uygulama haline gelmektedir.

Bu durum, Hristiyanlık döneminde Afrika'dan kaynaklanan şehitler tapınısı ile başlamış sayılamaz. Şehitler, hem Hristiyanlar, hem de putataparlar tarafından kutsal sayılan kent-dışı mezarlara gömülmekteydiler. Onların mezarlarının bulunduğu yerlerin uyandırdığı saygı, kısa bir süre sonra başka mezarları da buraya çekmiştir. Aziz Paulin oğlunun gövdesinin İspanya'daki Accola şehitlerinin yakınına taşımıştır; «böylece mezarların birliği yoluyla şehitlerle birlikte olacaktır ve azizlerin kanlarının yakınında olmak ruh-

EVCİLLEŞTİRİLMİŞ ÖLÜM

larımızı saflaştırma gibi bir erdeme sahip olacaktır» (20). Bir başka 5. yüzyıl yazarı olan Torinolu Maximus «Bedenlerimizle birlikte yaşayan şehitler bizi koruyacaklardır ve bedenlerimizden ayrıldığımızda da bizi himayelerine alacaklardır. Bizi burada günah yollarına sapmaktan koruyorlar, orada da cehennemin dehşetlerinden koruyacaklardır. İşte bu nedenden ötürü, atalarımız bedenlerimizi şehitlerin kemikleriyle birleştirme konusunda ısrarlı olmuşlardır» (21).

Bu birleşme, şehitlerin gömüldüğü kent-dışı mezarlıklarda başlamıştır. Azizlerin mezarının yanına bir bazilika yapılmış ve rahiplere emanet edilmiştir. Hıristiyanlar bu yapının içine gömülmeyi arzular hale gelmişlerdir. Afrika veya İspanya'daki Roma kentlerinde yapılan kazılar, ilerleyen yıllar esnasında ortaya çıkan kentsel büyümenin yol açtığı olağandışı bir sahneyi açığa çıkartmışlardır: özellikle bazilikanın arka tarafının duvarlarının etrafında, azizin mezarının yanında yer alan, biri diğerinin üstünde, düzensiz taş lahit yığınları. Bu yığılma azizlerin yakınına *ad sanctos* gömülme arzusuna tanıklık etmektedir.

Halkın, *extra urbem* (kent-dışı) olduğu için *ad sanctos* gömüldüğü dış mahalleler ile mezarların hâlâ yasak olduğu kent-içi arasındaki ayrımın ortadan kalktığı zaman da gelmiştir. Bu ayrımın nasıl kalktığını 6. yüzyıl Amiens'inde gözleyebiliriz. 540'ta ölen piskopos Aziz Vaast mezarını kent dışından seçmişti. Fakat tabut taşıyıcıları onu kent dışına götürmeye kalktıklarında, aniden çok ağır hale gelmiş olan gövdeyi kaldıramamışlardı. Bu durumda başrahip

şöyle yalvarmak zorunda kalmıştı: «Bizim [katedralin din adamları] sizi, sizin için hazırladığımız yere taşımamıza izin verin» (22), yani kilisenin içinde hazırlanan yere. Başrahip aslında azizin arzularını yorumlamaktaydı ve artık ölü beden hafif hale gelmişti. Böylece kilise mensuplarının geleneksel yasaklarına ve katedrali azizin kabrinin cezbedeceği yeni mezarlardan koruma konusundaki eski kısıtlamaya dayanacak pek bir halleri kalmamıştı.

Böylece, mezarlığı olan manastır ile katedral kilisesi arasındaki ayrım bulanık hale gelmiştir. Öte yandan ölüm, manastırlar civarında, yani kent dışında kurulmuş olan halk mahallelerinde canlıların arasına karışarak, buradan itibaren binlerce yıldan beri kovulmuş olduğu kentlerin tarihsel kalbine doğru ilerlemeye başlamıştır.

Artık kilise ile mezarlık arasında fark olmayacaktır.

* * *

Ortaçağ'da yüklenen anlamıyla «kilise» kelimesi yalnızca kilise binalarını değil, aynı zamanda kilisenin etrafındaki mekânın tümünü ifade etmekteydi. Hainault örfi hukukunda «*parochial*», yani köy kilisesi, kilise kulesini, belediye binasının kulesini ve «*chimiter*»i, mezarlığı içermekteydi.

Dualar, tıpkı kilisenin kendi gibi kutsal bir mekân olan, avluda veya kilise *atrium*'unda edilmekte, kutsamalar burada gerçekleştirilmekte ve kutsal günlerdeki geçit törenleri burada yapılmaktaydı. Bunun yanı sıra, halk kilisenin içinde, duvarların dibine, kiliseyi çevreleyen alana (*in por-*

ticu) veya olukların altına (*sub stillicidio*) gömülmekteydi. Mezarlık kelimesi, *atrium* veya Fransızcadaki *aitre*'den daha fazla ve özellikle kilisenin dış kesimini belirtmek için kullanılmıştır. *Aitre* mezarlığı ifade etmek üzere halk dilinde kullanılan iki kelimedenden biridir, 15. yüzyıla kadar mezarlık (*cemeteryum*) kelimesi rahiplerin Latincesine ait olmuştur (23). *Chanson de Roland*'da Turpin Roland'ı, kral ve ordusu gelerek onların intikamını alsınlar ve «onları manastır *aitre*'lerine gömsünler» diye borusunu çalmaya zorlamıştır. *Aitre* kelimesi modern Fransızcada kaybolmuş, fakat Germanik karşılığı İngilizce, Almanca ve Holcede mezarlık (*churchyard*) karşılığı olarak sürmüştür.

Fransızcada *aitre*'in eşanlamlısı olan başka bir kelime daha kullanılmıştır: *charnier*, yani ceset evi. Bu kelime *Chanson de Roland*'da karşımıza *carnier* olarak çıkmaktadır. Bu kelime en ilkel biçimiyle, Latince *carnis* kelimesine bağlantılı olarak, Fransız halk argosunda «*une vieille carne*» (yaşlı at veya kokmuş et) olarak yaşamıştır; ve Roland'ın çağında bu kelime muhtemelen klasik Latincenin bir adlandırmaya sahip olmadığı bir şeyi ifade eden argo bir terimdi. Latince bu kavramı, bilgin Yunancasındaki *cimetium* kelimesiyle vaftiz etmiştir. Romalılar için bizatihi kabir yapısının *-tumulus*, *sepulcrum*, *monumentum* veya daha basit olarak *loculus*- bu kabrin işgal ettiği yerden daha önemli olduğunu kaydetmek ilginç olacaktır. Bunun tersine olarak, Ortaçağ zihniyetinde kabirleri kapsayan, etrafı çevrili alan, mezarın kendinden daha önemli olmuştur.

Charnier veya ceset evi başlangıçta *aitre* ile eşanlamlı

idi. Fakat Ortaçağ'ın sonundan itibaren, mezarlığın yalnızca bir bölümünü ifade eder hale gelmiştir, yani kilise mezarlığı boyunca uzanan ve altında ölü kemiklerinin yığılı olduğu galerileri belirtir olmuştur. 15. yüzyıl Paris'inde *Innocents* mezarlığı «büyük bir mezarlık, içine ölülerin yığıldığı, *charnier* adı verilen evleri kapsayan çok geniş bir çevrili alandır» (24).

Böylece, Ortaçağ'da ortaya çıktığı haliyle ve 16., 17. yüzyıllarda, hatta Aydınlanma Çağı'nda sürdüğü görünümüyle, mezarlığı hayalimizde canlandırabiliriz.

Bu mezarlık, genelde kilisenin dört yanından birini meydana getirdiği dikdörtgen biçimli bir kilise mezarlığıdır. Diğer üç yan kemerler veya «ceset evleri»yle süslenmektedir. Bu galerilerin altında kemiklerin yığıldığı yerler bulunmaktadır, kafatasları ile kol ve bacak kemikleri burada sanatkârane bir şekilde yerleştirilmişlerdir. Kemiklerle sanat yapma çabası -aynı anda hem barok, hem de *macabre* olan bir süsleme biçimi- 18. yüzyılın ortasında sona ermiştir. Bu süsleme tarzının örnekleri bugün hâlâ Roma'daki Capucin Kilisesi'nde veya Farnese Sarayı'nın karşısındaki sıralı kilisede görülebilir; bu sonuncusunda şamdanlar ve süslemeler yalnızca küçük kemiklerle yapılmıştır.

Charnier'lerde bu biçimde sergilenen kemikler nereden gelmekteydiler? Bunlar esas olarak büyük halk mezarlarından gelmekteydi, bu mezarlara *fosses aux pauvres*, yoksul çukurları adı verilmekteydi. Metrelerce derinlikte olan bu çok geniş çukurlar, içlerine atılan cesetlerle dolmaktay-

«Paris'te I. François'nm saltanat döneminde Innocents (Masumlar) mezarlığı ve mezarlığın Ceset Evi.» (16. yüzyıl Flaman resmi). Paris, Carnavalet.

dılar. Çukurlardan biri dolunca üstü topraklarla kapatılmakta, eski bir çukur yeniden açılmakta ve kemikler *charnier*'ye götürülmek üzere çıkarılmaktaydı. Daha müreffeh insanların cesetleri bizzat kilisenin içine gömülmekteydi, fakat bunların yerleştirildikleri yerler kemerler olmayıp, duvarın taş veya mermer kakmalarının dibindeki pis yerler olmaktaydı. Buralar da, bir süre sonra *charnier*'lerin kade-rini izlemekteydiler. Ölünün kendine ait bir cins eve, sürekli sahibi olduğu, hiç değilse uzunca bir süre tek başına kiracısı olacağı ve çıkartılamayacağı bir eve yerleştirilmesinin gerektiğine dair modern düşünce henüz doğmamıştır. Ortaçağ'da ve hatta 16. ve 17. yüzyıllar gibi oldukça geç tarihlerde bile, ölü bir kimsenin kemikleri azizlerin yakınında veya kilisede Bakire Meryem veya Kutsal Sunak yakınlarında olduğu sürece, kilisenin ölü bedenleri ne yaptığı konusu kimseyi ilgilendirmemiştir.

* * *

Ölünün kiliseye ve mezarlığına girmesi, buraların kamusal alanlar haline gelmelerini engelleyememiştir. Mezarlığın ölü gömme dışındaki amaçlar için de kullanılması, buranın bir sığınak ve barınak olması kavramından itibaren gelişmiştir. Sözlükçü Charles du Cange'a (1610-88) göre, cimetière kelimesi, zorunlu olarak yalnızca gömü yerini değil, aynı zamanda herhangi bir cenaze işlevinden bağımsız bir sığınak yerini de ifade etmektedir. Du Cange mezarlık kelimesini, sığınak kavramının terimleri içinde ta-

nımlamıştır: *Azylus circum ecclesiam* (25).

Böylece ister ölü gömülsün, ister gömülmesin, mezarlık adı verilen bu sığınak yerlerine insanlar yerleşmeye, ev yapmaya başlamışlar ve «mezarlık» kelimesi kentin bir mahallesini değilse bile, bazı mali ve feodal haklara karşı ayrıcalıklı bir ev yığınının ifade eder hale gelmiştir. Daha geniş bir açıdan bakıldığında, halk bu sığınacağın içinde buluşmalar gerçekleştirmeye başlamıştır; tıpkı Romalıların Forum'da veya Akdenizlilerin Plaza Major'da veya Corso'da yaptıkları gibi. Bu buluşmalar iş bağlantıları yapmak, dans etmek, oynamak veya sadece bir arada olmak amaçlarını taşımaktaydı. *Charnier*'ler boyunca dükkânlar ve tüccarlar türemiştir. Innocents mezarlığının içinde arzuhalciler halka hizmet sunmaktaydılar.

Rouen ruhani meclisi 1231'de mezarlıklar ve kiliselerin içinde dans edilmesini yasaklamış, uymayanları aforoz edeceğini bildirmişti. 1405'te toplanan başka bir ruhani meclis mezarlıklarda dans edilmesini, herhangi bir biçimde kumar oynanmasını yasaklamış ve pantomimcilerin, hokkabazların, tiyatro topluluklarının, müzisyenlerin ve şarlatanların kuşku uyandırıcı zenaatlarını buraya taşımalarını menetmiştir.

1657 tarihli bir metin, halkın mezarlara ayrılmış yerde «bu galerilerde görülebilecek beş yüz cins sporun» birbirleriyle çakışmasından rahatsızlık duyduğunu söylemektedir. «Bu kalabalığın (arzuhalciler, terzi kadınlar, sahaflar, eskiciler) ortasında insanlar bir gömme törenini yürütmekte, bir mezarı açmakta ve tamamen çürümemiş olan cesetleri

çıkartmaktadırlar; burada kış ölümlerinde bile, toprak iğrenç kokular saçmaktadır»⁽²⁶⁾. Fakat 17. yüzyılın sonundan itibaren hoşgörüsüzlük işaretleri belirmeye başlamış ve halkın bin yıldan fazla bir süreden beri hayatla ölüm arasındaki bu karışıma mükemmelen uyum sağlamış olmasının temelleri sarsılmaya başlamıştır.

Tıpkı Hamlet'teki kafatası gibi, sürekli olarak toprak yüzeyine atılan kemikleriyle ölü manzarası, yaşayan insanlar üzerinde fazla bir etki yapmamıştır, çünkü bunlar kendi ölümlerinden de çok fazla etkilenmemektedirler. Bu insanlar kendi ölümlerinin düşüncesine alışık oldukları gibi, ölüme de alışıktırlar.

I. BÖLÜMÜN NOTLARI

- (1) Tarihçiler bugün geleneksel kültürlerin adeta duragan doğasını keşfetmektedirler. Bu toplumların demografik ve ekonomik dengeleri de çok az değişmekte ve çok yukarılara fırladığında, olağan düzeyine geri dönme eğilimi taşımaktadırlar. Bu konuda bkz. E. Le Roy Ladurie, *Les Paysans de Languedoc*, Paris. 1966.
- (2) «La Mort d'Artus», *Les Romans de la Table Ronde*, yay. J. Boulanger, kısaltılmış yayın, Paris, 1941, s. 443.
- (3) «*Les enfances de Lancelot*», ibid, s. 124.
- (4) *La Chanson de Roland*, yay. J. Bédier, Paris, 1922, CLXXIV, CLXXV, CLXXVIII. bölümler.
- (5) *Le Roman de Trisan et Iseult*, yay. J. Bédier, Paris, 1946, s. 233.
- (6) Zikreden G. Duby, *L'an mil*, Paris, 1967, s. 89.
- (7) Zikr. A. Tenenti, *Il senso della morte e l'amore della vita nel Rinascimento*, Torino, 1957, s. 170, dn. 18.
- (8) Cervantes, *Don Quixote*, s. 934-40.
- (9) Saint-Simon, *Mémoires*, yay. A. de Boislisle, Paris, 1901, c. XV, s. 96.
- (10) A. M. Bach, *The Little Chronicle*, Çev. Esther Meynell, Londra,

1925.

(11) Lev Tolstoy, «Üç Ölüm», *Ivan Ilyiç'in Ölümü*.

(12) J. Guitton, *Portrait de M. Pouget*, Paris, 1941, s. 14.

(13) «*La quete de Saint Graal*», *La Table Ronde*, s. 347.

(14) *La Chanson de Roland*, CLXVI. bl.; Durand de Mende, «*Du cimetière... bl. XXXVIII, XXXIV, Rationale divinatorum officiorum*, yy. C. Barthélémy, Paris, 1854, c. IV, bl. 5.

(15) «Birisi hasta olur olmaz ev kapatılmakta, mumlar yakılmakta ve herkes hastanın etrafına toplanmaktadır.» 1774-1794'te Vicq'e d'Azyr tarafından düzenlenen tıbbi soruşturma, J. P. Peter, «*Malades et maladies au 18 siècle*», *Annales, E.S.C.*, 1967, s. 712.

(16) P. Craven, *Récit d'une soeur*, Paris, 1867, c. II, s. 197. Bu sahnenin tasvirine yönelik çok sayıda 19. yüzyılın ikinci yarısı akademik resmi bulunmaktadır.

(17) A. Soljenitsin, *Kanser Koşuşu*.

(18) «Ad Sanctos», *Dictionnaire d'archéologie chrétienne*, Paris, 1907, c. I, s. 479 vd.

(19) Aziz Ioannes Chrysostom, *Opera...*, Montfaucon, Paris, 171838, c. VII, s. 71, 74.

(20) «Ad sanctos» maddesi.

(21) *Petrologia latins*, c. IVII, 427-28.

(22) Zikr E. Salin, *La civilisation mérovingienne*, Paris, 194959, c. II, s. 35.

(23) C. du Cange, «Cemeterium», *Clossarium mediae et infimae latinitatis*, Niort, 1883-87; E. Viollet-le-Luc, «Tombeau» *Dictionnaire raisonnée de l'architecture française*, Paris, 1870, c. IX, s. 21-67; *La Chanson de Roland*, bl. CXXXII.

(24) G. Le Breton, *Description de Paris sous Charles VI*, zikr. J. Leroux

EVCİLLEŞTİRİLMİŞ ÖLÜM

de Lincy ve L. Tisserand, *Paris et ses historiens*, Paris, 1867, s. 193.

(25) Du Cange, «Cemeterium»; E. Lesnes, «Les cimetières», *Histoire de la propriété ecclésiastique en France*, Lille, 1910, c. III; A. Bernard, *La sépulture en droit canonique*, Paris, 1933; C. Enlart, *Manuel d'Archéologie médiévale*, Paris, 1927, s. 909.

(26) Berthold, *La ville de Paris en vers burlesques. Journal d'un voyage à Paris en 1657*, zikr., V. Dufour, *Paris à travers les âges*, Paris, 1875, c. II.

(Boş Sayfa)

İnsanın Kendi Ölümü

(Boş Sayfa)

Batı uygarlığının ölüme dair nasıl bir halk inanışı geliştirdiğini gördük. Bugün bu inanın terk edilmediğini veya silinmediğini, ama Ortaçağın ikinci yarısında kısmen değiştiğini, yani 11. ve 12. yüzyıllardan itibaren bir dönüşüme maruz kaldığını görmek durumundayız. Hemen başlangıçta, bir öncekinin yerine geçen, biraz önce çözümlediğimiz yerini alan yeni bir tavrın söz konusu olmadığını vurgulamalıyım; bunun tersine, insanın ölümle olan geleneksel içli dışlılığına ince değişimler getirerek, tedricen dramatik ve kişisel bir anlam veren farklılaşmalar söz konusu olmuştur.

Bu olguyu tam anlamıyla kavrayabilmek üzere, bu geleneksel samimiyetin ortaklaşa bir kader kavramını gerektirdiğini aklımızda tutmamız gerekmektedir. Bu dönemin insanları hızla ve derinlemesine bir şekilde toplumsallaşmışlardır. Aile, çocuğun toplumsallaşmasını geciktirmek üzere müdahale etmemiştir. Bu arada toplumsallaşma insan doğadan kopartmamış ve insan doğayı bir mucize olarak görmeyi sürdürmüştür. Ölümle içli dışlı olmak, doğanın düzeninin bir cins kabulüdür; bu kabul gündelik olaylar içinde

safiyanе bir şekilde olabildiği gibi, astrolojik spekülasyonlar aracılığıyla öğrenilir niteliktedir de.

İnsan ölümdе canlı varlıkların büyük yasalarından biriyle karşılaşmış ve bundan kaçmayı veya ona karşı zafer kazanmayı düşünmemiştir. Yalnızca her kuşağın aşma durumunda olduğu önemli eşiklerden birinin hak ettiği saygının doğrultusunda, onu kabul etmekle yetinmiştir.

Bu durum bizi, türlerin ortaklaşa kaderine dair eski inanca dahil edilen, her kişinin bireyselliğine dair tavırla ortaya çıkan bir dizi olgunun çözümlemesine götürmektedir. Seçtiğimiz olgular şunlardır: 1) Dünyanın sonunda nihai yargı portresi, 2) Bu yargının her hayatın sonuna, yani tam ölüm anına doğru yer değiştirmesi, 3) Ölüm temaları ve fizik ayrışmaya karşı portreler düzeyinde gösterilen ilgi ve 4) Mezar yazıtlarına ve kabirlerin belli ölçüde kişiselleştirilmesine geri dönüş.

NİHAİ YARGININ TASVİRİ

Piskopos Agilbert, Jouarre Manastırı'na bitişik olarak yaptırdıktan sonra, oraya çekilip, orada öldüğu mezar *capella*'sına, 680'ler civarında gömülmüştür. Kabri hâlâ ayakta dır. Burada ne bulmaktayız? Küçük bir tablonun üzerinde, İsa muhteşem bir tavır içinde, dört İncil yazarı tarafından çevrelenmiş olarak gösterilmektedir. Bu ilhamını, Kitab-ı Mukaddes'in Mahşer bölümünde, İsa'nın dünyanın sonunda geri dönüşünü anlatan bölümden almaktadır. Daha büyük olan ve küçüğüne bitişik olan tabloda ise, ölünün

İNSANIN KENDİ ÖLÜMÜ

mağşer gününde dirilmesini görmekteyiz. Bu seçilmiş kişi kolları yana açık olarak, elinde herhalde Hayat Kitabı olan rulolar taşıyan İsa'nın geri dönüşünü sevinçle karşılamaktadır (1). Hiçbir yargılama veya mahkûmiyet açıkça görülmemektedir. Bu imge Hristiyanlığın ilk yüzyıllarının ölüm sonrasına dair genel inançları çerçevesinde ele alınmalıdır. Kiliseye ait olan ve bedenlerini onun şefkatine emanet etmiş olan (yani azizlerin şefkatine) ölümler, tıpkı Ephesus'taki yedi uyuyanlar gibi (*pausantes in sommo pacis*) uymaya gelmektedirler ve İkinci Geliş, büyük geri dönüş gününe kadar huzur içinde (*requiescant*) olacaklardır; bugün geldiğinde ölümler Göksel Kudüs'te uyanacaklardır. Kişisel sorumlulukların, sevaplar ve günahların hesap edilmesinin yeri yoktur. Kötülerin, eğer terim yerindeyse kilisenin üyesi olmayan kimselerin, ölümlerinden sonra yaşamaya kuşkusuz hakları yoktur; bunlar uyanmayacaklardır ve bir varlıksızlık haline terk edileceklerdir. Böylece biyolojik hayat yaşamış olan insanların adeta tamamı, kutsal insanlar böylece uzun, bekleyiş içindeki bir uykudan sonra şanlı bir hayat-sonrasına ulaşacaklardır.

Fakat 12. yüzyılda sahne değişmiştir. Beaulieu veya Conques'taki romanesk kiliselerin oymalı alınlıklarında İsa'nın ihtişamına dair mağşeri görüntü hâlâ sürmektedir. Fakat İsa'nın portresinin altında, o sıralar Mateos'un kitabından esinlenen yeni bir dinsel tasvir ortaya çıkmıştır: ölünün hortlaması, doğru ile lanetlinin birbirlerinden ayrılımları, Nihai Yargılama (Conques'ta İsa'nın haresinde *judex* kelimesi yer almaktadır) ve ruhların Melek Mikail

Dorchester ve Paris manastırları başrahibi Saygın Agilbert'in, Jouarre'daki Saint-Paul Kilisesi'nin crypto'sundaki (gizli bölüm) kabri.

tarafından tartılması (2).

13. yüzyılda (3) mahşeri ilham ve İkinci Geliş'in anılması gölgelenmiştir. İsa maiyetiyle (havariler) çevrelenmiş olarak, yargı tahtında oturmuş halde gösterilmektedir. İki eylem artan bir öneme sahip olmaya başlamıştır: ruhların tartılması ve Bakire Meryem ile Aziz Ioannes'in diz çökmüş ve ellerini kavuşturmuş bir şekilde, Yargıç İsa'nın iki yanında yer almaları. Herkes hayatının terazisine göre yargılanacaktır. Sevap ve günah birbirlerinden dikkatle ayrılmakta ve kendilerine ayrılmış terazi kefesine konulmaktadır. Öte yandan, bu eylemler bir deftere de yazılmaktadır. *Dies irae*'nin muhteşem satırlarında, 13. yüzyıl Fransisken yazarları, sonuncu günde yargıcın önüne getirilen bu defteri tasvir etmişlerdir; bu deftere her şey kaydedilmekte ve herkes bu defter temeli üzerinde yargılanmaktadır.

Liber scriptus proferetur

In quo totum continetur

Unde mundus judicetur

Liber vitae adım taşıyan bu defter, ilk önce kozmik bir kitap olarak, harika bir evren sayımı olarak kavranmış olmalıdır. Fakat Ortaçağın sonlarında kişisel bir muhasebe defteri haline gelmiştir. Albi'deki, 15. yüzyılın sonuna veya 16. yüzyılın başına ait olan (4) büyük Nihai Yargılama freskosunda, ölüm uykusundan uyanan kişi bu defteri ebediyet kapılarında göstermek üzere, bir pasaportmuş, daha doğrusu bir banka hesap cüzdanıymış gibi ensesinde taşıırken

gösterilmektedir. Gerçekten ilginç bir değişim meydana gelmiştir. Bu «terazi» (*balancia*) veya bilanço ölüm anında değil de, dünyanın son gününde, zamanın sonunda, *dies illa*'da açılmaktadır. Burada fizik varlığın sona ermesiyle fizik gerilemeyi birbirlerine bağlamaya yönelik derin temelleri olan bir red hareketini görüyoruz. O dönemin insanları ölümden sonraki bir varoluşa inanmışlardır ve bu varoluş zorunlu olarak ebediyete kadar sürmek zorunda değildir, ama ölüm ile dünyanın sonu arasında varoluşa bir devam olanağı sağlamaktadır.

Böylece Nihai Yargılama düşüncesi kişisel yaşamöyküsü ile bağlantılı hale gelmiştir, fakat bu yaşamöyküsü ölüm anında değil de, sonuncu günde sona ermektedir.

ÖLMEKTE OLAN KİŞİNİN YATAK ODASINDA:

İkinci olgu, ölüm ile kıyamet günü arasındaki, ölümden sonraki kadere ilişkin zamanı gidermeye ve yargılamayı ikinci gelişin mekâmna değil de, yatak odasına, ölüm yatağının etrafına yerleştirmeye yönelik olmuştur.

Bu yeni kutsallığın tasvirini tahta basmalarında, yeni baskı teknikleriyle yayılan uygun ölme biçimlerini inceleyen kitaplarda bulmak mümkündür: bunlar 15. ve 16. yüzyıllarda ortaya çıkan *artes moriendidir* (5). Bu arada bu kutsallık tasvirleri bizi, ilk bölümde incelediğimiz ölüm yatağının geleneksel imgesine götürmektedir.

Ölmekte olan kişi dostları ve akrabalarıyla çevrelenmiş olarak yatağında yatmaktadır. Artık alışık olduğumuz ayin-

Josse Lieferinxe'in «Aziz Sébastian vebaya yakalananlara yardım ederken» adlı tablosu. Baltimore, Walters Art Gallery.

lerin yapılması süreci içindedir. Fakat törenin basitliğini bozan ve içinde yaşadığımız zamanda artık görülmeyen birşey ortaya çıkmıştır. Bu, bir miktar endişe ve büyük çapta kayıtsızlıkla izlenen, yalnız başına ölen kişinin sunduğu görüntüdür. Doğaüstü varlıklar onun odasını istila etmişler ve ölmekte olan kişinin (*gisant*) etrafını çevrelemişlerdir. Bir yanda Teslis, Bakire Meryem ve Göksel Maiyet; öbür yanda da Şeytan ve zebanilerin devasa ordusu bulunmaktadır. Böylece, 12. ve 13. yüzyıllarda son gündeki toplanma, 15. yüzyılda ölmekte olan kişinin odasına göç etmiştir.

Bu sahneyi nasıl yorumlayabiliriz?

Bu hâlâ gerçek bir yargılama mıdır? Açıkçası hayır. Günah ve sevabın içine konularak tartıldıkları terazi kefelerinin artık bir rolleri kalmamıştır. Defter hâlâ vardır ve çoğu zaman bu defteri Şeytan muzaffer bir eda ile yakalamıştır, çünkü defterdeki hesaplar ve kişinin hayat hikâyesi onun lehinedir. Fakat Tanrı da artık bir yargıç olarak belirmemektedir. Bunun, muhtemelen birbirleriyle çakışan, iki yorumu olabilir, Tanrı artık hakem veya gözlemci haline gelmiştir.

İlk yorum, iyilik ve kötülük güçleri arasında kozmik bir mücadele olduğu, bu güçlerin ölmekte olan kişiye sahip çıkmaya çalıştıkları ve bizzat ölmekte olan kişinin de bu mücadeleyi, ortadaki ödül kendisi olsa bile, tarafsız bir tanık olarak seyrettiğine dair olanıdır.

Bu yorum, bu sahneyi resmeden *artes moriendi* tahta baskıları tarafından ilham edilmiştir. Fakat eğer bu tahta

İNSANIN KENDİ ÖLÜMÜ

baskılarına refakat eden ibareler dikkatle okunacak olursa, farklı bir maddeyle yüklü oldukları görülecektir ki, bu da ikinci yorum olmaktadır. Tanrı ve maiyeti, ölmekte olan insanın, bu deneme esnasında nasıl davrandığını görmek üzere buradadırlar; ölmekte olan kişi son nefesini vermeden önce bu denemeden geçmek zorundadır ve ebediyet-teki kaderi böylece belirlenmiş olacaktır. Bu sınav sonuncu bir denemeyi kapsamaktadır. Ölmekte olan kişi defterde içerilmiş haliyle, hayatının tümünü görecektir ve günahları karşısında umutsuzluğa kapılacak, sevaplarından ötürü boşuna gururlanacak ve nesneler ile kişilere karşı duyduğu ihtirash sevgisini yeniden boşuna hissedecektir. Eğer bu dünyevi eğilimlerden kaçınabilirse, bu dalgalı an esnasındaki tutumu hayatında işlediği günahların tümünün silinmesine yol açabilir veya tersine davranırsa bütün sevaplarını ortadan kaldırabilir. Sonuncu sınav nihai yargının yerine geçmiştir.

Bu noktada iki önemli gözlemde bulunmalıyız.

Bunlardan birincisi yatakta ölüme dair geleneksel tasvir ile, her hayatın bireysel yargılanmasına dair olanının çakışmasına ilişkindir. Daha önce gördüğümüz üzere, yatakta ölüm zorunlu geçişi yücelten (*trépas*) ve bireyler arasındaki farklılıkları ortadan kaldıran sakinleştirici bir ayındır. Kimse ölmekte olan bir bireyin kaderinden endişe duymamaktadır. Ölüm ona tıpkı bütün insanlara veya daha doğrusu kilise ile barış içinde olan tüm Hıristiyanlara geldiği gibi gelmektedir. Bu, esas olarak ortaklaşa bir ayındır.

Öte yandan yargılama -kıyamet gününde büyük bir koz-

mik faaliyetin içinde yer almakla birlikte- her bireyin kendine özgüdür ve hiç kimse yargıç ruhları tartmadan, lehinde konuşanları dinlemeden ve kararını vermeden kaderini bilemez.

Böylece *artes moriendi*'de yer alan kutsal tasvirler ortaklaşa bir ayinin güvenliliği ile kişisel bir sorgulamanın endişesini tek bir sahne halinde biraraya getirmektedirler.

İkinci gözlemim ölüm ile her hayatın bireysel yaşamöyküsü arasında, giderek artan bir şekilde sıkılaşan ilişkiye yöneliktir. Bu ilişkinin sıkılaşması için oldukça zaman gerekmiştir. 14. ve 15. yüzyıllarda sağlam bir şekilde yerleşik hale gelmiştir, hiç kuşku yoktur ki, bunun böyle olmasının nedeni dilenci tarikatların etkisidir. Bu etkinin sonucu olarak, ölüm anında herkesin kendi hayatının kendi gözlerinin önünde tekrarlandığına inanılmıştır. Aynı zamanda, bireyin bu andaki tutumunun yaşamöyküsüne nihai anlamını, sonucunu vereceğine de inanılmıştır.

Böylece, 19. yüzyıla kadar süren ölüm yatağının ayinsel yüceliğinin, Ortaçağın sonundan itibaren eğitilmiş sınıflar nezdinde nasıl bir dramatik karakter kazandığını, daha önce olmayan duygusal bir yüke sahip olduğunu anlıyoruz.

Ancak bu gelişmenin ölmekte olan kişinin, kendi ölümünü çevreleyen törenler içinde oynadığı rolü güçlendirdiğini kaydetmemiz gerekmektedir. Ölmekte olan kişi artık faaliyetlerin merkezinde yer almakta, geçmişte olduğu gibi olaya başkanlık etmekte ve ayini kendince nasıl doğru buluyorsa öyle belirlemektedir.

Bu düşünceler 17. ve 18. yüzyıllarda değişmeye başla-

İNSANIN KENDİ ÖLÜMÜ

mışlardır. Ruhani konularda yazanlar karşı-reform'un etkisiyle, halk inançlarına karşı mücadeleye girişmişler ve erdemli bir şekilde yaşamının zahmetine katlanmanın gereksiz olduğu, çünkü iyi bir ölümün her şeyi temizlediği anlayışına karşı çıkmışlardır. Ancak, ölmekte olan kişinin benimsediği yolun ve ölümünü çevreleyen koşulların gene de ruhani bir öneme sahip olduğunu vaaz etmeye devam etmişlerdir. Bu köklerini derinlere salmış olan inanç ancak yirminci yüzyılda ve yalnızca endüstrileşmiş toplumlarda kırılabilmiştir.

«TRANSİ» VEYA KURLTARDAN KURTARILMIŞ BEDEN

Üçüncü olgu da tıpkı *artes moriendi* gibi, aynı dönemde ortaya çıkmıştır: bu, «transi» (kaybolan) veya «charogne» (leş) adı verilen cesetin sanat ve edebiyatta ortaya çıkmasıdır (6).

14. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar olan dönemin sanatında ölümün mumya biçiminde, kısmen çürümüş ceset biçiminde tasvir edilmesi, sanıldığından daha az yaygındır. Bu tasvirler esas olarak 15. yüzyıla ait Ölüm Töreni adlı, tezyinli el yazmalarında ve kilise ile mezarlık süslemelerinde (ölüm dansı) yer almaktadırlar. Bunlar kabirlerde yer alan sanat eserlerinde çok nadirdirler. Uzanmış bir şekilde ölmekte olan kişinin (*gisant*) figürünün yerine bir ceset veya *transi* figürünün geçmesi Doğu Fransa ve Batı Almanya gibi bazı

bölgelerle sınırlıdır; İtalya ve İspanya'da bu ikame edilise hiç rastlanılmamıştır. Bu kabir sanatı için alışılmış bir tema olarak hiçbir zaman kabul edilmemiştir. Daha sonra 17. yüzyılda çürümekte olan ceset değil de, iskelet veya kemikler hemen bütün kabirlerde görünür hale gelmiş, hatta bunlar kendilerine evlerin içinde, ocaklarda ve döşemelerde yer bulmuşlardır. Fakat 16. yüzyılın sonlarında ölüme ilişkin nesnelerin kafatası veya kemik biçiminde halka mal olması, çürümüş bir cesedin halka mal olmasından farklı bir anlam taşımaktadır.

Tarihçiler kutsal tasvirlerde ceset ve mumyanın ortaya çıkmasından şaşkınlık duymuşlardır. Büyük Huizinga bunu «Orta Çağın Günbatımı»ndaki ahlaki bunalıma dair tasvirinin bir kanıtı olarak görmüştür. Bugün ise, Tenenti bu ölüm dehşetinde hayat sevgisinin (la vie pleine) bir işaretini ve Hıristiyan hayat şemasının tahttan indirilişini görmektedir. Benim yorumum Tenenti'ninkinin doğrultusunda yer almaktadır.

Fazla uzağa gitmeksizin, dönemin son arzular ve vasiyetlerindeki önemli bir ihmali belirtelim. 15. yüzyıl vasiyetname yazarları *charogne*'larına (leş) atıfta bulunmuşlardır, fakat kelime 16. yüzyılda ortadan kalkmıştır. Artık ölüm, vasiyetlerde genel olarak, yatakta huzur içinde ölüm kavramıyla bağlantılı bir şekilde tasvir edilmektedir. Cesedin bir işaretinin olduğunun kabul edilebileceği fizik ölümün dehşeti tamamen kaybolmuştur. Bu durum bizi onun ortak zihniyetten de uzaklaştığını kabul etmeye yöneltmektedir.

İNSANIN KENDİ ÖLÜMÜ

Öte yandan -bu gerçekten önemli bir gözlemdir- fizik ölümün dehşeti ve cesedin çürümesi 15. ve 16. yüzyıl şiirinde sıkça rastlanılan bir temadır. P. de Nesson (1383-1442) «*Sac à fiens*» (*fientes*) «hayvan boku çuvalı» demektedir.

*O charroigne qui n'es mais hon
Qui te tenra lors compaignée
Ce qui istra de ta liqueur
Vers engendrés de la pueur
De ta vile chair encharoignée. (7)*

Artık insan olmayan ey ceset
Artık sana kim refakat edecek?
Sıvı özünden çıkacak olan,
Leş kokularının yarattığı kurtlar
Bedeninin çürümüş etlerinden

Fakat bu dehşet *post-mortem* çürümeyle sınırlı olmayıp, *intra vitem*'dir ve hastalık ile yaşlılıkta da ortaya çıkmaktadır.

*Je n'ay plus que les os, un squelette je semble
Décharné, démusclé, dépoulté...
Mon corps s'en va descendre ou tout se désassemble. (8)*

Kemikten başka hiçbir şeyim yok, bir iskelete benziyorum

Etsiz, kassız, kıkırdaksız...

Gövdem herkesin parçalarına ayrıldığı yere inecek.

Burada karşımıza çıkanlar ahlaki kaygılar taşımamakta, vaizlerin delilleriyle ilgileri bulunmamaktadır. Bu şairler çürümenin evrensel ölçekteki varlığını bilmektedirler. Bu cesetlerde vardır, ama hayatın içinde, «*les oeuvres naturelles*»de, doğanın eserlerinde de vardır. Cesetleri yutan kurtlar topraktan değil de, bizatihi gövdenin içinden, onun doğal sıvısından (*liqueur*) gelmektedirler.

Chacun conduit (du corps)

Puante matière produit

Hors du corps continuellement. (9)

Herkes (gövdesinde) taşımakta
Üretilmiş çürütücü maddeyi,
Gövdenin dışında biteviye.

Çürüme insanın zayıflamasının işaretidir ve hiç kuşkusuz, bu zayıflamayı yeni ve özgün bir olgu haline dönüştüren, ölümün vurgulayıcı anlamıdır.

Bu olguyu daha iyi anlayabilmek için, bugünün endüstrileşmiş toplumlarında, ne yazık ki çok alışık olduğumuz çağdaş tükenme kavramım ayrı bir şekilde ele almamız gerekmektedir.

Bugün yetişkinler er veya geç -ve giderek artan bir şekilde erkenden- tükendiği, yetişkin hayatının yeniyetmelik beklentilerinden hiçbirini gerçekleştirmediği duygusunun

*Vittore Carpaccio'nun «Aziz Giorgio Canavarla Boğuşurken» adlı tablo-
sundan ayrıntı. Venedik, Scuolo de S. Giorgi degli Schiavoni.*

deneyini yapmaktadır.

Bu duygu, insanların Roland veya Tolstoy'un köylüleri gibi öldükleri geleneksel toplumların zihniyetine tamamen yabancıdır. Ama Ortaçağın zengin, güçlü veya eğitimli insanı için de o kadar yabancı bir duygu değildir. Ancak burada, bizim kişisel tükenmeye dair çağdaş duygumuzla, Ortaçağın sonlarında görülen duygu arasında çok ilginç bir fark bulunmaktadır. Ölümün kesinliği ve hayatın narinliği bizim varoluşsal kötümserliğimize yabancıdır.

Bunun tersine, Ortaçağın sonlarının insanı kendine yalnızca bir icra olanağı verildiğinin, bu fasılanın kısa olduğunun ve ölümün her zaman onun içinde olduğunun ve ihtiraslarını paramparça ve zevklerini zehir ettiğinin acı bir şekilde bilincindedir. Ve bu adam, bizim bugün herhalde ömürlerin uzamış olması nedeniyle nadiren anlayabildiğimiz, hayata karşı bir aşk duygusu beslemektedir.

Ölüm hakkında düşünen Ronsard «Evimizi, meyvalığımızı, bahçelerimizi, zenaatkârların süsledikleri sofra takımlarını arkamızda bırakmak zorundayız» diye yazmıştır (10). Acaba ölümle karşı karşıya gelen hangimiz Florida'daki bir ev veya Virginia'daki bir çiftlik için gözyaşı döktük? Proto-kapitalist dönemde, yani başka terimlerle söylersek, kapitalist ve teknolojik zihniyetin gelişmekte olduğu dönemde -bu süreç 18. yüzyıldan önce tamamlanmayacaktır- insan *temporalia* -eşyalar, insanlar ve hayvanları kapsayan bir kelime, dünyevi- için mantıksız bir tensel sevgiye sahip olmuştur.

Şu anda, şimdiye kadar incelediğimiz şu birkaç olgu

İNSANIN KENDİ ÖLÜMÜ

hakkında genel bir sonuç oluşturabileceğimiz bir noktaya ulaşmış bulunuyoruz: Nihai yargılama, artes moriendi'deki son sınav ve ölüm temalarıyla aşikâr hale getirilmiş olan yaşama sevgisi. Ortaçağın ikinci yarısı boyunca, 12. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar olan dönemde, üç zihinsel imge kategorisi bir arada bulunmaktadır: ölüm imgesi, bireyin kendi hayat hikâyesi hakkındaki bilgisinin imgesi ve hayat esnasında sahip olunan eşya ve canlılara karşı duyulan tutkulu bağıllık imgesi. Ölüm, insan kendi hakkında bir bilince ulaşma konusunda daha yetenekli hale geldiğinde ortaya çıkmaktadır.

MEZARLAR

İncelemek üzere geriye kalan sonuncu olgu bu genel eğilimi teyid etmektedir. Bu olgu mezarlara veya daha kesin olmak gerekirse, kabirlerin bireyselleşmelerine ilişkindir (11).

Eski Roma'da herkesin, kölelerin bile bir gömülme yeri, bir *loculus*'a sahip olduklarını ve bu yerin bir yazıt ile işaretlendiğini söylersek, fazla bir yanlış yapmış olmayız. Sayılamayacak kadar çok mezar yazıtı bulunmuştur. Bu yazıtlar Hristiyanlık çağının başlarında da çok sayıda olmuşlar ve kabrin kimliğini işaret etme arzusunu belirlemişlerdir.

On beşinci yüzyılın başından itibaren bu cins yazıtlar azalmaya başlamışlar ve yerleşim yerine göre az veya çok hızlı bir şekilde kaybolmuşlardır. Taş lahit, ölünün adından

başka bir de portresini içermiştir. Portreler de kendi sıralarını gelince ortadan kaybolmuşlar, böylece kabirler tamamen kime ait olduğu belirsiz hale gelmişlerdir. Bu evrim, benim daha önce ad sanctos gömülme hakkındaki tartışmalarımdan sonra şaşırtıcı olmaktan çıkmış olmalıdır, çünkü ölen kişi artık kiliseye verilmekte, o da onu Dirilme Günü'ne (Mahşer) kadar özenle korumaktadır. ortaçağın ilk yarısındaki mezarlıklar, hatta daha sonraki tarihlerdeki eğer eski örfleri korudularsa, bazen yontulmuş olan bir taş birikim alanı olmuşlardır, ama bu taşlar her zaman adsızdırlar ve herhangi bir cenaze esyası da daha da bulunmadığından bunları tarihlendirmek güçtür.

Ancak, 13. yüzyılın başıyla birlikte -ve herhalde biraz daha öncesinde-, daha önceki sekiz veya dokuz yüzyıl boyunca ortalıktan kaybolmuş olan mezar yazıtlarını yeniden buluyoruz.

Bunlar ilk önce ünlü kişilerin, yani azizlerin veya onlarla bağlantıları olan kişilerin mezarlarında ortaya çıkmışlardır. Başlangıçta çok nadir olan bu cins kabirler, 13. yüzyıl boyunca çoğalmışlardır. İngiltere Normanların eline geçtikten sonraki ilk kraliçe olan Mathilde'in kabir levhası kısa bir yazıt içermektedir.

Yazıtla birlikte, aslında gerçek bir portre olmayan baş resmi de yeniden ortaya çıkmıştır. Bu resim, mutlu kişiler arasına alınan veya seçilen kişiyi Cennet'e gitmeyi beklerken göstermektedir. Ancak bu resim, Fransa kralı IX. Louis'nin saltanat döneminde giderek daha gerçekçi hale gelmiş ve kişinin hayattaki özelliklerini aktarmaya yönel-

İNSANIN KENDİ ÖLÜMÜ

miştir. Nihayet 14. yüzyılın sonunda, gerçekçilik bir ölüm maskesi yapılma noktasına ulaşmıştır. İçlerinde hem kilise mensuplarının, hem de laiklerin bulunduğu bir önde gelen kişiler kategorisi -yontulu büyük mezarları olan yegâne kişiler- için, böylece tam bir adsızlıktan, önce kısa bir yazıta, sonra da gerçekçi bir portreye uzanan bir gelişme söz konusu olmuştur. Mezar sanatı biçimlerindeki gelişme, 17. yüzyılın başına kadar, bu kabirlerin kişileştirilmesi yönünde artan bir etki yapmıştır ve ölü kişi aynı mezarda, hem canlı haliyle, hem de ölü haliyle iki kere resmedilir hale gelmiştir.

Bu anıtsal mezarlar bizim için çok bildik şeylerdir, çünkü bunlar sanat tarihi ve heykel tarihinin içinde yer almaktadırlar. Gerçekte bunlar, uygarlığımızın temel bir unsurunu meydana getirecek bir sayıda değildirler. Fakat bize sağladıkları bazı işaretlerle, aynı yönde ilerleyen genel evrimi belli etmektedirler.

13. yüzyılda anıtsal büyük mezarların yambaşında, kilisenin iç veya dış duvarlarına yahut da direkler üzerine çivilenmiş, yaklaşık 30-40 santimetre enindeki küçük levhaların sayısında bir artış görmekteyiz. Bu levhalar nisbeten daha az bilinmektedirler, çünkü sanat tarihçileri tarafından dikkate alınmamışlardır. Bunların çoğu kaybolmuştur. Ancak bunlar, 18. yüzyıla kadar mezar anıtlarının en sık rastlanılan biçimi olmaları nedeniyle, zihniyet tarihçileri için çok ilginçtirler. Bunların bazıları Latince veya Fransızca basit yazıtlardır: «Burada şurada ve şu günde ölen Jean Doe yatıyor» ve daha altta hangi işi yaptığı yer al-

maktadır. Daha büyük olan diğer levhalar, bunların yanısıra ölü kişinin ya yalnız başına, ya da daha sık rastlanılan şekil olarak, İsa'yla birlikte veya dinsel bir sahnenin içinde resmedildiği bir bölüm yer almaktadır. Bu duvar levhaları 16., 17. ve 18. yüzyıllarda çok yaygın olmuşlardır. Bunlar gömülme yerinin kişiselleştirilmesi ve ölünün anısının bu yerde korunması arzusunu göstermektedirler (12).

Basit bir yazıt içeren mezarlar, 18. yüzyılda en azından, zenaatkârların -o dönemin orta sınıfı- da kendi hesaplarına adsızlıktan çıkarak, kimliklerini ölümden sonra da korumak istemeye başladıkları kentlerde, giderek artmışlardır (13).

Ancak bu mezar taşları ve levhaları, ölen kişilerin anısını sürdürmenin ne tek, ne de en yaygın yolu olmuşlardır. Ölen kişilerin bizzat kendileri, ruhlarının ebedi selâmetini sağlayacak dinsel törenlerin yapılması için gerekenleri vasiyetnameleriyle bırakmışlardır. 13. yüzyıldan başlayan ve 18. yüzyıla kadar süren dönem esnasında, miras bırakanlar veya onların mirasçıları, bağışlarına ve papazın veya kilisenin bu konudaki yükümlülüklerine dair hükümlerin taş bir levha üzerine kazınması konusunda ısrarlı olmuşlardır. Bu bağış levhaları, en azından «burada yatıyor...» levhaları kadar önem taşımaktadır. Bazen bu iki unsur birarada bulunmaktadır. Bazen de bağış levhası yeterli bulunmuştur ve «burada yatıyor...» levhasından vazgeçilmiştir. Önemli olan husus, ölü bedeninin gömülü olduğu yerin tam olarak bilinmesi değil de, ölü kişinin kimliğinin hatırlatılmasıdır (14).

İNSANIN KENDİ ÖLÜMÜ

* * *

Mezarların incelenmesi, Nihai Yargı'dan, *artes morien-di*'den ve ölümcül konulardan öğrendiklerimizi teyid etmektedir: II. yüzyıldan başlamak üzere, her bireyin ölümlüyle birey olma bilinci arasında, o zamana kadar ortaya hiç çıkmamış olan bir bağlantı gelişmeye başlamıştır. Günümüzün Ortaçağ tarihçilerinden biri olan Pacault'nun ifade ettiği gibi, 1000 yılıyla 1300'lerin ortası arasında «çok önemli bir tarihsel değişimin görüldüğü» bugün herkes tarafından kabul edilmektedir. «İnsanların düşüncelerini kendi ortam ve ilişkilerine uygulama tarzında derin bir dönüşüm olurken, zihinsel süreçler -akıl yürütme tarzı, somut veya soyut gerçekleri algılama biçimi ve fikirleri kavramsallaştırma şekli- kökten bir şekilde gelişmiştir» (15).

Biz bu değişmeyi burada ölümün aynasında, veya eski yazarların kelimeleriyle *speculum mortis*'te kavrayabiliriz. Her insan kendi ölümünün aynasında, kendi bireyselliğinin sırrını keşfedecektir. Ve bu ilişki -ki Yunan-Roma Antikitesi, özellikle de Epikurosçuluk bunun kısa bir süre farkına varmışlar, sonra da bu ilişki kaybedilmiştir- o zamandan günümüze kadar bizim Batı uygarlığımızı etkilemeye ara vermemiştir. Geleneksel toplumların insanı, daha önceki bölümlerde incelediğimiz Ortaçağın başlarının insanı, hepimizin ölümlü olduğu düşüncesine fazla bir zorluk çıkartmadan boyun eğmiştir. Batılı insan Ortaçağın başlarından itibaren kendini kendi ölümü içinde görmeye başlamıştır: *la mort de soi*, kendi ölümü'nü keşfetmiştir.

2. BÖLÜMÜN NOTLARI

- (1) J. Hubert, *Les cryptes de Jouarre* (IV. Yukarı Ortaçağ sanatı kongresi), Melun, Seine-et-Marne Belediyesi basımevi, 1952.
- (2) Beaulieu katedrali alınlığı, Conques, Autun.
- (3) Paris, Bourges, Bordeaux, Amiens vd. katedrallerin alınlıkları.
- (4) Sunağın arkasındaki apsitle bölümünün gerisinde.
- (5) Tahta oyma baskılı bir Ars moriendi A. Tenenti, *La vie et la mort à travers le XVe siècle*, Paris, 1952, s. 97-120'de iktibas edilmiştir.
- (6) *Ibid*; A. Tenenti, *Il senso della morte et l'amore della vita nel Rinascimento*, Torino, 1957, s. 139-84 ve J. Huizinga, *The Waning of the Middle Ages*, Londra, 1924, Bl. XI, «Ölüm saplantısı», s. 138-50.
- (7) Pierre de Nesson, «*Vigiles des morts: Paraphrase sur Job*», in *Anthologie Poétique Française, Moyen Age*, Garnier, Paris, 1967, c. II, s. 184.
- (8) P. de Ronsard, «Derniers vers», Sonnet I, *Oeuvres complètes*, yay. P. Laumonier, gözden geçirilmiş yeni yayın, Paris, Silver ve le Bègue, 1967, C. XVIII, ks. I, s. 176-77.
- (9) Pierre de Nesson, zikr., A. Tenenti, *Il senso della morte*, s. 147.
- (10) «Il faut laisser maisons et vergers et jardins
Vaisselles et vaisseaux que l'artisan burine...»

İNSANIN KENDİ ÖLÜMÜ

Ronsard, «Derniers vers», Sonnet XI, *Oeuvres complètes*, c. XVIII, ks. I, s. 180.

(11) E. Panofski, *Tomb sculpture*, Londra, 1964.

(12) Ardennelerin Fransa'da kalan kesiminde yer alan Marville'deki St. Hilaire kilisesinde çok sayıda «tableaux» ya da levha yer almaktadır.

(13) Örneğin Toulouse'daki Jakobenler manastırında, bir fıçı ustası ve ailesinin kabri.

(14) Örnek olarak, Pontoise yakınındaki Andrézy kilisesinde, vasiyetname hatırlatması görevi gören bir «tableau» (levha). En üstte bağış yapanın arması, altta da şu yazıt yer almaktadır.

«A la gloire de Dieu, à la mémoire des cinq playes de N(ostre) S(eigneur) J(ésus) C(hrist).

«Claude Le Page, escuyer, sieur de la Chapelle, ancien conducteur de la Haquenée, chef du gobelet du Roi, ancien valet de chambre garde robe de feu Monsieur, frère unique de S(a) M(ajesté) Louis 14, lequel il a servi quatre huit années, Jusqu'à son deceds et a depuis continué le même service près monseigneur le Duc d'Orléans son fils, a fondé a perpétuité pour le repos de son âme, de ses parents et amis, tous les mois de l'année une messe le 6 de chaque mois en la chapelle de Saint Jean dont l'une sera haute, le Jour de S(aint) Claude, auxquelles assisteront 5 pauvres et un garçon pour répondre aux dites messes, a qui Marguilliers donneront a chacun de six 5 liards dont ils en porteront un a l'offrande

«Le tout accordé par Messieurs les curés, marguilliers en charge et anciens de la paroisse S(aint) Germain d'Andrézy, ce qui est plus amplement expliqué par le contrat passé le 27 Janvier 1703 par devant M^e(maitres) Bailley et Desfforges, notaires au Châtelet de Paris.

«Cette épitaphe a esté placée par le soin du fondateur, agé de soi-

xante dix-neuf ans le 24 Janvier 1704»

Farklı bir yazı ile sonradan «et décédé le 24 décembre de la meme année» sözleri kazanmıştır.

«Tanrının şanına ve Efendimiz Hazreti İsa'nın beş yarasının anısına.

«Claude Le Page, armacı (bir soyluluk ünvanı), kilise baylarından (kurul üyesi) le Haquenée'nin eski yöneticisi, Kralın kadeh nazırı, majesteleri 14. Louis'nin tek erkek kardeşi müteveffa Monsieur'nün (büyük harfle, Fransa krallarının erkek kardeşine verilen ünvan) eski gardrob oda uşağı, ona ölünceye kadar dört tane sekiz yıl hizmet eden, o tarihten sonra da oğlu monsenyör Orléans düküne aynı hizmeti vermeye devam eden Claude Le Page kendinin, akrabalarının ve dostlarının ruhlarının dinlenmesi için yılın her ayında, Saint Jean kilisesinde ayın 6'smda bir messiah (bir dua) okunmasını sürekli olarak vakfetmiştir, bu dualardan Saint Claude gününe rastlayanı daha yüksek olacak, buna 5 fakir ve messiah'ya cevap vermek üzere bir oğlan çocuğu katılacaktır; Marguillier'ler (sicil tutanlar) bunların herbirine 5 liard (bir para birimi) verecekler, onlar da bunun birini papazlara bağışlayacaklardır.

«Herşey papaz Bayların, görevdeki sicil muhafızlarının ve Saint Germain d'Andrésy kilise yönetim bölgesinin yaşlılarının onayı içindedir; bunlar 27 Ocak 1703'te, Paris Châtelet'sinde noter olan üstat Bailly ve üstat Desfforges'un önünde imzalanan sözleşmede daha geniş bir şekilde açıklanmışlardır.

«Bu mezar yazısı, 24 Ocak 1704'te yetmiş dokuz yaşında olan vakfedicinin gayretiyle yerine konulmuştur»

Farklı bir yazı ile sonradan «ve aynı yılın 24 Aralığında ölmüştür»

sözleri kazanmıştır.

(15) M. Pacault, «De l'aberration à la logique: essai sur les mutations de quelques structures ecclésiastiques», *Revue historique*, C. CCXXX-XII, 1972, s. 313.

(Boş Sayfa)

Senin Ölümün

(Boş Sayfa)

Buraya kadar ölüm karşısındaki iki tavrı tasvir ettik. Daha eski olanı, daha uzun süre egemen olanı ve en yaygın olanı, canlıların ortaklaşa kaderi karşısında bildik bir rıza göstermek biçiminde ortaya çıkmıştır ve şu cümleyle özetlenebilir: *et moriemur*, ve hepimiz öleceğiz. 13. yüzyılda ortaya çıkan ikinci tavır ise, modern çağın tümü boyunca kendine, bir insanın kendi varoluşuna verilen önemi açığa çıkartmaktadır ve başka bir cümleyle ifade edilebilir: *la mort de soi*, kendi ölümü.

Batı toplumlarında insan, 18. yüzyılla birlikte ölüme yeni bir anlam vermeye başlamıştır. Ölümü yüceltmış, onu dramatize etmiş ve onun endişe verici ve insanı yutan bir şey olduğunu düşünmüştür. Fakat aynı zamanda kendi ölümüyle, başka kişilerin ölümünden (*la mort de toi*) daha az ilgilenir hale de gelmiştir; 19. ve 20. yüzyıllarda başka kişilerin ölümü yeni bir kabir ve mezarlık tapınısıyla, ölümün romantik ve retorik bir tarzda ele alınmasına konu olmuştur.

* * *

16. ile 18. yüzyıllar arasında başat bir olgu görülmektedir; bu olguyu ayrıntılarıyla çözümlemesek bile, burada değinmek zorundayız. Bu olgu tarihçinin kolaylıkla devşirip, ölçebileceği gerçeğin, yaşanmış olayların dünyasında ortaya çıkmamaktadır. Bu olgu hayallerin karanlık ve çılgınca dünyasında kendini ortaya koymaktadır ve onu inceleyen tarihçi kendini bir psiko-çözümleyici haline dönüştürmeye hazırlıklı olmalıdır.

15. yüzyılın sonunda ölüme ilişkin temaların erotik bir anlam kazanmaya başladıklarını görüyoruz. En eski ölüm danslarında, ölüm canlıyı uyarmak ve onu işaret etmek üzere, ona şöyle bir dokunmaktaydı. 16. yüzyılın yeni kutsal sanatında ölüm canlıyı kaçırmakta, onu iğfal etmektedir (1). 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar sanat ve edebiyat eserlerinde yer alan sayılamayacak kadar çok sahne ölümü aşka ortak kılmaktadır. Yani Thanatos'la Eros'un ortaklığı. Bunlar erotik-ölümcül temalardır veya yalnızca ölümcül olup; ölüm, acı çekilmesi ve işkence sahneleri karşısında uç bir tat alışması açığa çıkartmaktadırlar. Atletik yapılı ve çıplak işkenceciler Aziz Bartholomeus'un derisini yüzmedirler. Bernini Avila'lı Azize Theresa'nın Tanrı ile olan mistik birleşmesini resmederken, ölüm esnasındaki can çekişme ve orgazm kasılmasını birbirleriyle çakıştırmıştır. Barok dönem tiyatrosu aşk sahnelerini Capulet'lerinki gibi mezarlarda sergilemiştir (2). 18. yüzyılın ölüm edebiyatı genç rahip ile onun gözetimi altındaki güzel ölüyü birleştirmiştir (3).

Ölüm artık giderek artan bir şekilde, tıpkı cinsel birleş-

me gibi, insanı gündelik hayatından, rasyonel toplumdan, monoton işinden yırtarak kopartarak, onu duyuların aşırı yoğunlaşmasına maruz bırakan, onu akıldışı, şiddetli ve güzel bir dünyaya daldıran, bir ihlâl olarak düşünölmeye başlanmıştır. Sade markisi için ölüm, tıpkı cinsel eylem gibi bir ayrılma, bir kopuştur. Kopuş fikri tamamen yeni bir şeydir. Bu noktaya kadar vurgu, ölümün ve ölünnün bildikliği üzerine vurulmuştur. Bu bildiklik 12. yüzyılın başında bireyciliğin su yüzüne çıkmasıyla birlikte, ne zenginler, ne de güçlüler dünyasında bile sarsalanamamıştı. Bu tarihten sonra ölüm daha önemli bir olay haline gelmiş; onun hakkında daha fazla düşünölür olmuştur; fakat ne korkutucu, ne de obsesif hale gelebilmiştir. Ölüm bildik ve evcil olarak kalmaya devam etmiştir.

Fakat bu andan itibaren bir kopuş olarak düşünölmeye başlamıştır (4).

Bu kopuş kavramı erotik hayaller dünyasında doğmuş ve gelişmiştir. Buradan hareketle de gerçek ve yaşanmış olaylar dünyasına geçmiştir.

Kuşkusuz bu noktada erotik özelliklerini kaybetmiş veya bunlar hiç değilse yüceltilerek güzellik haline indirgenmişlerdir. Ölüm artık, ölüm romanlarında olduğu gibi arzulanır bir şey olmaktan çıkmıştır, ama güzelliği hayranlık vericidir. Bu, Fransa'da Lamartine, İngiltere'de Bronte ailesi ve Amerika'da Mark Twain'de karşımıza çıkan romantik ölüm olarak adlandırılabilir.

Buna dair birçok edebi örneğe sahibiz. Lamartine'in *Méditations Poétiques*'i ölüm üzerindeki derin düşünceleri-

dir. Aynı zamanda çok sayıda anı ve mektuba da sahibiz. 1840'lı yıllar esnasında La Ferronay adlı bir Fransız ailesi veremden ötürü yok olmuştur. Aileden geriye kalan tek kişi olan Pauline Craven erkek ve kız kardeşleri ile büyüklerinin özel günlükleriyle mektuplarını yayınlamıştır. Bunların çoğu hastalık, ölümcül can çekişmeler, ölüme dair anlatılar ve ölüm hakkındaki düşüncelerden meydana gelmektedir (5).

Bu anılar kuşkusuz birçok bakımlardan eski âdetleri hatırlatmaktadırlar. Dost ve akraba kalabalığıyla çevrelenen ölmekte olan kişinin başkanlığındaki yatakta ölüm töreni sürmekte ve hâlâ dekorun çatisını meydana getirmektedir. Fakat bir şeylerin değişmiş olduğu aşikârdır.

Geçmişte, yatakta ölüm ihtişamlı bir olaydı, ama aynı zamanda mevsimlik tatil gibi sıradan bir olaydı da. İnsanlar bunu beklemekte ve ortaya çıktığında da örflerin gerektirdiği ayinleri uygulamaktaydılar. Ancak, 19. yüzyılda yeni bir tutku bu durumu sarsalamıştır. İnsanlar heyecanla sarsılmakta, haykırmakta, dua etmekte, sürekli hareket etmektedirler. Örfün zorunlu kıldığı faaliyetleri yerine getirmekten kaçınmamaktadırlar, tersine bunları fazlasıyla yapmaktadırlar. Ancak bunları geliştirirken, onları sıradan ve âdet olma özelliğinden sıyırmışlardır. Bundan sonra bu faaliyetler sanki ilk defa ortaya çıkmışlarcasına, sanki bunlar bütün elemeler içindeki yegâne ve tutku verici bir elem tarafından ilham edilmişlercesine tasvir edilmişlerdir. Hiç kuşkusuz, elemin hayatta kalanlar tarafından ifadesi, ayrılma karşısında duyulan yeni bir hoşgörüsüzlüğün ürünü

olarak ortaya çıkmaktadır. İnsanlar artık, yalnızca ölmekte olan kişinin yatağının başında veya ölenin anısı karşısında altüst olmamaktadırlar. Bizatihi ölüm düşüncesi onları duygulandırmaktadır.

La Ferronay'lerin torun çocuklarından bir kız, Roman-tik çağın bir «teenager»ı bu cinsten düşünceler yazmıştır: «Ölüm bir ödüdür. Tüm hayatımın (çocukken) en başta gelen düşüncesi ölümdü ve bu düşünce beni her zaman gülümsetmiştir. Hiçbir şey ölüm kelimesini benim için matemli hale getirmeyi başaramamıştır».

Aynı aileye mensup, henüz yirmisine gelmemiş nişanlı bir çift, Roma'daki Villa Pamphili'nin muhteşem bahçe-le-rinde yürümektedirler. Çiftin erkeği gizli günlüğüne «bir saat kadar bir süre boyunca dinden, ölümsüzlükten ve bu güzel bahçelerde tatlı olacağını söylediğimiz ölümden söz ettik» diye yazmıştır. Ve şunları eklemiştir: «Genç ölece-ğim. Bunu hep istedim». Haklı çıkmıştır. Evlendiğinden birkaç ay sonra, o yüzyılın vebası olan verem onu alıp götürmüştür. Protestan bir Alman olan karısı onun son anlarını tasvir etmiştir: «Hâlâ görmekte olan gözleri bana çevrilmişlerdi... ve ben, onun karısı, o zamana kadar hiç hayal etmediğim bir şeyi hissettim, ölümün mutluluk oldu-ğunu hissettim». Bugünün Amerika'sında, herkes böylesi-ne bir metni yüksek sesle okumaya tereddüt eder. La Ferronay ailesi onlara ne kadar da hastalıklı gözükür.

Ancak, işler 1830'ların Amerika'sında ne kadar da fark-lydı. La Ferronay ailesinden küçük kızın çağdaşı olan, Mark Twain'in *Huckleberry Finn*'de tasvir ettiği on dört

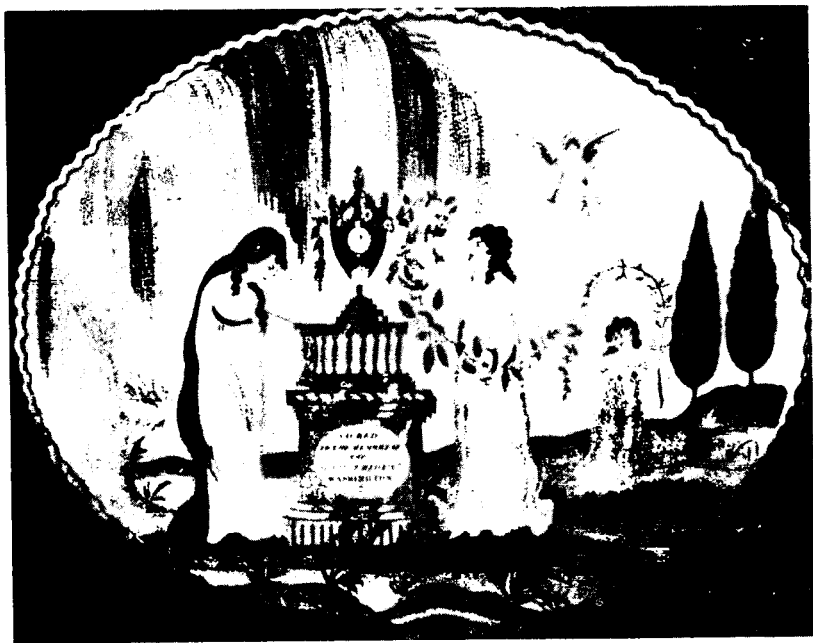
yaşındaki Emmeline Frangeford da aynı saplantının pençesi altında yaşamaktaydı. «Matem resimleri»nde mezarların üzerinde ağlayan veya üzücü haberler getiren mektupları okuyan kadınları yapmıştır. Bu kız bir de gizli günlük tutmuş ve burada, *Presbyterian Observer*'da okuduğu ölümler ile kazalara ilişkin haberleri kaydettikten başka, bütün bu talihsizliklerin ilhamıyla yazdığı şiirlerini ilave etmiştir. Yorulmaz bir çocuktur, Mark Twain bıyık altından gülerken şu gözlemi yapmıştı: «Ayrıntıdan kaçınmaz, üzüntülü olması halinde, ona verdiğiniz her konuda yazabilir» (6).

Bazıları bu ölümcül duyarlığın taşmasını dinle, romantik Katolikliğin duygusal dini ile Metodist Protestanlığın müminliğiyle açıklamaya çalışmışlardır. Din kuşkusuz bir faktördür, fakat ölüm tarafından hastalıklı bir şekilde cezbedilme bir yüceltmedir; bunun bir önceki dönemin erotik-ölümcül hayallerinin dinsel bir yüceltilmesi olduğu da doğrudur.

Böylece, ölüm fikrinden tat alma, 18. yüzyılın sonunda ortaya çıkan ilk büyük değişmedir ve bu Romantisizmin özelliklerinden biri haline gelmiştir.

İkinci büyük değişme, ölen kişi ile ailesi arasındaki ilişkiye yöneliktir.

18. yüzyıla kadar ölüm, onun tarafından tehdit edilen kişiye ve yalnızca ona ait bir konuydu. Böylece düşünceleri, duyguları, arzuları ifade etmek her kişinin kendine düşmekteydi. Ölen kişi bu amaçlar doğrultusunda bir alete sahipti: yalnızca mal varlığının geleceğini belirleyen basit bir hukuki belgeden daha fazla bir şey olan vasiyetname,

«Washington'ın anısına» 19. yüzyıl nakış işlemesi ve ipek üzerine suluboya. Eleanor ve Mabel Van Alstyne Art Collection, Smithsonian Institution.

13. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar vasiyet, her insanın -hatta en kişisel biçimde olsa bile- derin düşüncelerini, dinsel imanını, mülklerine, sevdiği varlıklara ve Tanrı'ya olan bağlılığını ve ruhunun selameti ile bedeninin istirahatini sağlama konusundaki kararlarını ifade edebildiği bir araçtı.

Fakat bazen vasiyetin en büyük kısmını oluşturan dinsel amaçlı hükümler, vasiyet icracısının, kilisenin mali yöneticilerinin (*la fabrique*) ve kilise görevlileri veya manastır rahiplerinin işe kamusal niteliklerle karışmalarına ve onların ölümlerinin son arzularını yerine getirmek zorunda kalmalarına yol açmıştır.

Ancak, vasiyet bu biçimiyle, mirasçılara karşı bir güvensizlik veya hiç değilse, kayıtsızlık görüntüsünü ortaya koymuştur. Noter huzurunda yapılan ve çoğu zaman tanıklar tarafından imzalanan bir sözleşme ile bir kişi vasiyet hükümlerini çevresindekilere dayatmaktaydı; bunun anlamı bu kişinin, bu çare olmazsa dinleneceğinden veya arzularına ihanet edileceğinden kuşkulu olmasıydı. Bu kişi aynı amaçla, kendisine yapılmasını istediği dinsel ayinler ile, bıraktığı mallara ilişkin hükümleri içeren, taştan veya maddeden bir levhayı kiliseye koydurtmaktaydı. Kilisenin duvar ve sütunları üzerinde yer alan bu sürekli yazıtlar, kilise ve aile tarafından unutulma veya ihmal edilmeye karşı bir koruma oluşturmuyorlardı. Bunlar, «burada... yatıyor»larıyla dikilen mezar taşlarından daha fazla bir anlam taşımaktaydılar.

Fakat 18. yüzyılın ikinci yarısında, vasiyetlerde önemli

bir değişme görülmüştür. Bu değişmenin hem Protestan, hem de Katolik olmak üzere, Hristiyan Batı'nın tümünde ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Mümince hükümler, bir kabir seçimi, *messiah* söylenmesi ve dinsel ayin yaptırılması isteği ve sadaka dağıtılması, bunların hepsi ortadan kaybolmuştur, vasiyetnameler bugünkü biçimlerinde, yani serveti paylaştıran hukuki belgeler olma biçimlerine bürünmüşlerdir. Bu, zihniyetler tarihindeki çok önemli olaylardan biridir ve buna dikkatleri çeken Fransız tarihçi Michel Vovelle olmuştur (7).

Böylece vasiyetname 18. yüzyılda tamamen laikleşmiştir. Bu olguyu nasıl açıklayabiliriz? Vovelle'in savına göre, bu laikleşme toplumun Hristiyanlıktan sıyrılmasının işaretlelerinden biridir.

Ben ise başka bir açıklama önermek istiyorum: servetinin paylaşımına ilişkin vasiyetname düzenleyen kişi ile, duyguları, imanı ve tutkuları tarafından ilham edilen istekleri arasında bir ayırım yapılmıştır. Birinci türden vasiyet vasiyetname biçimini almış, diğerleri de artık ölen kişinin yakınlarına, ailesine, karısına veya çocuklarına sözlü olarak ifade edilir hale gelmiştir. 18. yüzyılın sonlarında duygu ve şefkat üzerine dayalı aile ilişkilerinde büyük değişmeler ortaya çıktığını unutmayalım. Bu tarihten sonra, hasta yatağında kişi arzularını yakınlarına belirtmeye kalkıştığında, bu istek onlar tarafından genellikle reddedilmiştir. İşte bu nedenden ötürü onları hukuki bir sözleşme ile bağlamak gerekli hale gelmiştir.

Şimdi, ölüm karşısındaki tavırlar tarihinin gerçekten

önemli bir anına ulaşmış bulunuyoruz. Ölmekte olan kişi, akrabalarının bir sonraki kuşağına güvenerek, o ana kadar kıskançlıkla koruduğu güçleri onlara aktarmaktadır. Kuşkusuz, ölümünü çevreleyen törenlerdeki inisiyatifi henüz elinde tutmaktadır. Romantik öykülerde, başkanlığını yaptığı faaliyetlerin başlıca ve en göze çarpan kişisi olmaktadır; bu durum 20. yüzyılın ilk otuz yılı boyunca da böyle olmaya devam etmiştir. Bundan da ötesi, daha önce de söylediğimiz üzere, romantik tavır ölen kişinin hareket ve sözlerini daha da vurgulu hale getirmiştir. Fakat en fazla değişen, hazır bulunanların tavrı olmuştur. Ölen kişi başroldedir, ama hazır bulunanlar da artık geçmişteki gibi edilgin, yalnızca dua eden kişiler değillerdir; bunlar en azından 13. ile 18. yüzyıllar arasında Charlemagne veya Kral Arthur dönemlerindeki büyük acının ifadesinden vazgeçmişlerdi. Bu arada, yaklaşık olarak 12. yüzyıldan itibaren, Ortaçağ başlarının aşırı matemi ayinselleştirilmiştir. Matem artık yalnızca ölümün gerçekleşmesinden sonra ortaya çıkmakta, kıyafetler ve tavırlarla ifade edilmekte ve örf tarafından belirlenen özel bir süreye sahip olmaktadır.

Böylece Ortaçağ'ın sonundan 18. yüzyıla kadar, matem çifte amaca sahip olmuştur. Bir yandan ölünün ailesini, hiç değilse bir dönem boyunca, her zaman hissetmediği bir üzüntüyü sergilemek zorunda bırakmıştır. Aceleyle yapılan yeni bir evlilik matemi en aza indirebilir, ama onun kurallarına uyulmasını tamamen ortadan kaldıramazdı. Öte yandan, matem ölünün arkasından gerçekten üzülen kişiyi, bu üzüntünün aşırılıklarından korumuştur. Ona belli tür-

den bir toplumsal yaşamı -dostları, komşuları ve akrabalarının ziyaretleri- dayatmış, o da bunların aracılığıyla hem üzüntüsünü dağıtabilmiş, hem de toplumsal kabullerin belirlediği bir üzüntü ifade düzeyinin üstüne çıkamamıştır. Çok önemli bir nokta, 19. yüzyılda bu düzene uyulmaz hale gelinmesidir; matem âdet dışı bir gösteriş derecesine ulaşarak sergilenir hale gelmiştir. Aynı zamanda, gerçek bir yaranın anlatımında daha kendiliğinden ve aşılabilir bir ifade tarzı benimsenerek, toplumsal kabullerin gereği olmadığı ilan edilmiştir. İnsanlar tıpkı eskiden Roland veya Lancelot'nun arkadaşlarının yaptıkları gibi ağlamışlar, bayılmışlar, acı çekmişler ve ağızlarına yemek koymamışlardır. Bu bir bakıma, Ortaçağ'ın başlarının aşırı ve kendiliğinden gösterimlerine, yedi yüzyıllık bir ciddiyetten sonra geri dönüş olmaktadır. 19. yüzyıl, çağımız psikiyatrinin isterik matem adını verdiği bir matem dönemidir. Ve Mark Twain'in 1893 tarihli *«Kaliforniya'nın Öyküsü»* adlı hikâyesinde olduğu gibi bazen delilik noktasına ulaştığı da doğrudur. Bu hikâyede, karısının ölümünü ondokuz yıldır kabul etmeyen bir adam, onun ölüm yıldönümünü anmıştır, ama bu işi, ona hayalini sürdürmesinde yardımcı olan arkadaşlarıyla birlikte, karısının olanaksız geri dönüşünü bekleyerek yapmıştır.

19. yüzyılda matem aşırı hale gelmesi bizatihi anlamıdır. Bu durum hayatta kalanların, başka bir kişinin ölümünü, eskiden olduğundan çok daha güç bir şekilde kabul ettikleri anlamına gelmektedir. Çok önemli bir değişme olarak, artık daha çok korkulan kendi ölümü değil de,

başkasının ölümü, *la mort de toi*, senin ölümün olmuştur.

* * *

Bu duygu çağdaş kabir ve mezarlık tapınısının kökenini meydana getirmektedir. Bu, çağdaş dönemde yegâne olan, dinsel nitelikli bir olguya ilişkin bir sorundur. Bunun önemi bugünkü Amerikalılar ve endüstriyel -hem de Protestan- Kuzeybatı Avrupa halkları tarafından görmezden gelinmektedir, çünkü bu olguyu kültürlerine yabancı olarak görmektedirler. Bir İngiliz veya bir Amerikalı, Fransa veya İtalya'daki kabir mimarisinin barok aşırılığından duyduğu iğrenmeyi göstermekten kaçınmamaktadır. Ancak bu olgu, bu kadar öne çıkmasa da, onların kültürlerinde de vardır. Bu noktaya geri dönme durumundayız, çünkü Katolik ve Ortodoks Avrupa'da serbestçe hüküm süren bir ölüm dininden onların neleri kabul ettiklerini, neleri de reddettiklerini görmek ilginç olacaktır.

İlk olarak söylememiz gereken şey, 19. ve 20. yüzyıl kabir tapınısının, klasik, Hristiyanlık-öncesi ölüm tapınılarıyla hiçbir ortak noktalarının olmadığı ve bunların folklor içinde bir iz bırakmadıklarıdır. Daha önce Ortaçağ hakkında, kiliselerde veya kilise duvarları dibinde *ad sanctos* gömülme hakkında söylediklerimizi hatırlatmamıza izin verin. Antikitenin ölümüne ilişkin tavırlarıyla, Ortaçağınkiler arasında büyük bir uçurum vardır. Ortaçağ'da ölü kilisenin şefkatine terk edilmiş veya hiç değilse emanet edilmiştir ve ölülerin gömülme yerleri ister büyük bir anıtlarla, ister küçük

bir yazıtla belirtilsin, çok düşük bir öneme sahip olmuştur. Herhalde 14. yüzyıldan ve özellikle de 17. yüzyıldan itibaren, kabir yerini belirlemek için vurgulu bir gayretin varlığı fark edilir hale gelmiştir. Bu artık daha açık bir şekilde ifade edilen yeni bir duygunun işareti olup, bireyin kendini belirtmesinin bir biçimi olmaktadır. Sevilen kişinin kabrine yönelik dindarane veya melankolik ziyaret, bu bağlamda bilinmez olmaya devam etmiştir.

18. yüzyılın ikinci yarısında işler değişmiştir ve ben bunu Fransa bağlamında incelemiş bulunuyorum (8). Ölülerin kiliselerde veya küçük kilise mezarlıklarında yığılmaları aniden tahammül edilemez bir şey haline gelmiştir; en azından 1760'ların «aydınlanmış» zihinlerinde. Bin yıldan beri herhangi bir ayıp duygusuna yol açmayan bir tavır, birdenbire acı eleştirilere konu olmaya başlamıştır. Koskoca bir edebiyat bu duruma tanıklık etmektedir. Bir yandan kamu sağlığı ortaklaşa mezarlardan yayılan salgınların, sağlıksız kokuların tehdidi altındadır; öte yandan da kiliselerin altları ve toprakları cesetlerle dolmuştur ve kemiklerin ceset evlerinde teşhir edilmesi ölümün saygınlığının sürekli bir ihlali olmaktadır. Kilise ruh için her şeyi, ama beden için hiçbir şey yapmamakla, ayınlar için para alıp kabirlerle hiç ilgilenmemekle suçlanmaktadır. Eskilerin örneğine, Pompei'dekiler gibi kabirlerinin kalıntılarının ortaya koyduğu, ölüm karşısındaki dinsel saygılarına ve mezar yazıtlarının belâgatine atıf yapılmaktadır. Ölüm artık hayatı zehirlememelidir ve hayat ölüme saygısını gösterme biçimleri itibariyle tamamen laikleşmelidir. Kabir-

ler bu noktadan sonra, artık onların ölümden sonra buradaki varlıklarının bir simgesi olmaya başlamışlardır, ama bu burada oluş, Hristiyanlık gibi selamet dinlerinin merkezinde yer alan ölümsüzlük kavramından zorunlu olarak türemekte değildir. Aynı zamanda, hayatta kalanların sevdiklerinin yok olmalarını kabul etmek istememelerinden de kaynaklanmaktadır. İnsanlar ölünün kalıntılarına önem vermişlerdir. Bazen, Madame de Stael'in akrabaları olan Necker ve karısının örneğinde olduğu gibi, onları büyük alkol şişelerinde, görünür bir şekilde muhafaza etmişlerdir. Fakat bu uygulama, bazı kabir plancıları tarafından savunulmakla beraber, genel bir kabul görmemiştir. Fakat bu arada, çoğunluğun yapmak istediği, ölüyü aile mülküne gömmek veyahut da eğer kamusal mezarlığa gömülmüşlerse, onları «evdeymiş» gibi ziyaret edebilmek yönünde gelişmiştir ki, bu geleneksel cenaze usulünde yer almaktadır, çünkü geleneksel usulde insanlar kiliseye gömülmekteydiler. Geçmişte insanlar Bakire Meryem tasvirinin altına veya Kutsal Ayin kapellasına gömülürlerdi. Oysa şimdi insanlar ölünün bedeninin gerçek gömülme yerine gitmek istemekte ve bu yerin tamamen ölüye ve ailesine ait olmasını arzulamaktaydılar. İşte tam bu sıralar, mezar yerleri bir cins mülkiyet haline dönüşmüştür; buraları ticaret konusu olmaktan men edilerek, süreklilikler güvence altına alınmıştır. Bu gerçekten çok anlamlı bir yeniliktir. İnsanlar bir sevdiklerinin kabrine, sanki bir akrabasının anılarla dolu evine veya kendi evlerine giderlermiş gibi gitmeye başlamışlardır. Anılar ölüme bir cins

Emmanuel de Witte'in «Bir kilisenin içi» adlı resmi. Rotterdam, Boymans-Van Beuningen Müzesi.

ölümsüzlük unsuru getirmişlerdir ki, bu Hıristiyanlığın başlangıç dönemine tamamen yabancı bir kavramdır. 18. yüzyılın sonundan itibaren, hatta 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın kilise karşıtı ve şüpheci Fransa'sında bile, inançsızlar akrabalarının mezarlarının en devamlı ziyaretçileri olmuşlardır. Fransa ve İtalya'da mezar ziyareti hâlâ da sürmekte olan en büyük dinsel eylem haline gelmiştir. Artık kiliseye gitmeyenler mezarlığa gitmeye devam etmekte ve burada kabirlere çiçek koyma âdetini edinmektedirler. Burada ölü kişiyle temasa geçmekte, yani onu anmakta ve anısını sürdürmektedirler.

Böylece bu özel bir tapını olmaktadır, ama kökenleri itibariyle de kamusal bir tapınıdır. Ölünün anısı tapınısı, tek ve aynı bir duygusallık dalgasının sonucu olarak, bireyden topluma doğru hemen genişlemiştir. 18. yüzyılın mezar plancıları, buraların hem ailenin ziyareti için park olarak kullanılmasını, hem de Londra'daki St. Paul Katedrali'nde olduğu gibi, ünlü kişiler müzesi olmasını istemişlerdir (9). Bu gibi yerlerde kahramanların ve büyük kişilerin kabirleri devletin saygısına mazhar olacaktır. Bu durum Saint-Denis, Westminster, Escorial veya Viyana'daki Capucin gibi, hanedana ait kapella veya kryptolardan farklı bir kavrayışı temsil etmektedir.

18. yüzyılın sonunda yeni bir toplum kavrayışı doğmuştur; bu kavrayış 19. yüzyıl boyunca gelişmiş ve ifadesini ulusçuluğun entellektüel hale getirilmiş bir biçimi olan Auguste Comte'un pozitivizminde bulmuştur. Toplumun hem ölülerden, hem de yaşayanlardan oluştuğu düşünül-

SENİN ÖLÜMÜN

mekte, hatta hissedilmektedir. Ölüler kenti yaşayanlar toplumunun öteki yüzüdür veya daha doğrusu onun bir imgesi, zaman dışı bir imgesidir. Ve amlar onların kentinin sürekliliğinin görünür işaretleridir.

Böylece mezarlık kentin içinde, Antikite boyunca sahip olup, Ortaçağ'ın başında kaybettiği yerini -hem fizik, hem de manevi bir yerbir kez daha kazanmıştır. Arkeologların mezarları kazarak buldukları eşyalar, yazıtlar ve kutsal nesneler olmasaydı, eski uygarlık hakkında ne bilebilirdik? Bizim mezarlarımız boştur, fakat boyutları zihniyetimiz hakkında çok konuşkan olan mezarlıklarımızdan çok şey öğreninek mümkündür. Gerçekten de, kabirlere karşı gösterilen yeni dinsel ve saygı, mezarlıkların yüzeyinin genişlemesi gibi bir sonuç doğurmuştur, çünkü Ortaçağ'ın ceset evlerinde olduğu gibi ölülerin gövdelerinin üst üste yığılması tahammül edilemez hale gelerek yasaklanmıştır. Böylece ölülere ayrılan yer giderek büyüyerek, sonunda yöneticilerin tedbir almasını gerektirecek noktaya ulaşmıştır. Ancak kamuoyu mezarlıkların genişlemesine son vermeye yönelik girişimlere direnmiştir.

III. Napoléon saltanatı döneminde yönetim, 19. yüzyılın başlarında kent dışında yer almak üzere planlanan, fakat kentin yayılmasıyla şehrin içinde kalan Paris mezarlıklarını ortadan kaldırmak istemiştir. Bunu yapabilmek için, 500 yıldan fazla bir süreden beri kullanımda kalmış olan eski Innocents Mezarlığı'nın, XVI. Louis'nin saltanatının sonlarında, halkın tamamen kayıtsızlıkla karşıladığı bir şekilde dümdüz edilmesini, sürülüp düzeltilmesini ve üzerine bina yapılmasını hatırlatmışlardır.

Fakat 19. yüzyılın ikinci yarısında zihniyet değişmiştir. Kamuoyu hükümetin saygısız projesine karşı dikilmiştir; bu kamuoyu Katoliklerin pozitivist düşmanlarıyla birleştiği müttefik bir kamuoyudur. Artık mezarlık kentin gerekli bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Bugün ölüm tapımsı vatanseverliğin ifade biçimlerinden biridir. Bu açıdan, Fransa'da I. Dünya Savaşı'nın zaferi, ölmüş askerleri anma günü olarak kabul edilmektedir. Bugün, küçük veya büyük her Fransız köyünde bulunabilecek olan, Ölüm Anıtı önünde kutlanmaktadır. Ölüm için dikilmiş bir anıt olmasızın zafer kutlanamaz. Yakın tarihlerde meydana gelen endüstriyel gelişmenin yarattığı yeni kentlerde böylesine bir anıtın yokluğu can sıkıcı bir durum yaratmıştır. Sorun, yakınlarda bulunan metruk bir küçük köyün anıtının sahiplenilmesiyle görünüşte çözülmüştür ⁽¹⁰⁾. Aslında bu anıt, herhalde boş olan bir mezardır, ama anıyı *a monumentum* sürdürmektedir.

* * *

Şimdi bu uzun evrime yeni bir unsur ilave etmemiz gereken bir noktaya ulaşmış bulunuyoruz. Zaman içindeki uzun ama değişken farklılaşmaları izledik. Birkaç ayrıntı hariç, ancak yer konusundaki değişimleri ele alabildik. İncelediğimiz olgunun tüm Batı uygarlığı için, yaklaşık olarak aynı olduğunu söyleyebiliriz. Fakat 19. yüzyıl boyunca bu zihniyet benzerliği değişmiş ve ortaya önemli farklılıklar çıkmıştır. Kuzey Amerika, İngiltere ve Kuzeybatı Avrupa'nın bir bölümünün Fransa, Almanya ve İtalya'dan koptuklarını görmekteyiz. Bu farklılaşmanın nedeni ve anlamı ne-

dir?

19. yüzyılda ve I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde (I. Dünya Savaşı âdetlerde büyük bir devrime yol açmıştır) farklılık cenaze törenleri ile matem âdetlerinde şöylesine bir görülebilir nitelikteydi. Ancak mezarlıklarda ve mezar-taşı sanatında bir farklılık gözlenmekteydi. İngilizler kıtada yaşayanların mezarlıklarının ne kadar da aşırı barok olduklarını -örneğin Cenova'daki Campo Santo veya başlıca Fransız kentlerinin eski (19. yy.'a ait) mezarlıklarındaki acıdan bükülmüş, bir diğerine sarılmış ve ağlayan heykellerle yükseltilmiş kabirler- ortaya koymayı sektirmemişlerdir. O sıralar büyük bir dönüşümün su yüzüne çıktığında kuşku yoktur.

18. yüzyılın sonunda mezarlıklar Batı dünyasının tümünde aynıdır; İngiltere'de, Kuzey Amerika'da ve Kuzeybatı Avrupa'nın bazı kesimlerinde aynı model bugün de sürmektedir. Bugünün İngiliz Mezarlığı, Fransız Mezarlığı'nın 18. yüzyılın sonuna kadar olduğu şekle sıkı sıkıya benzemektedir, yani kilise ve kent sınırları içine gömülmenin yasaklanmasından sonraki mezarlık biçimine. Bu biçimi Amerika'da, örneğin Virginia'daki Alexandria kentinde, hiç dokunulmamış bir halde bulmaktayız; küçük bir kır ve doğa parçası, çimen, çiçek ve ağaçlarıyla küçük bir İngiliz bahçesi; bu bahçe bazen kiliseye bitişiktir, ama bu bir zorunluk değildir.

Bu dönemin kabirleri, daha sonra genellikle ayrı ayrı kullanılacak olan iki unsurun bileşkesidir: yatay ve yassı mezartaşı ile «Burada... yatıyor» tipi dikey bir taş, bu taş

dikeydir, çünkü bir duvara tutturulmaktadır. Fransa'da hâlâ duran birkaç 18. yüzyıl sonu mezarlığında bu iki unsur birbirleriyle çakışmaktadır. Koloni Amerika'sında ise çoğu zaman yalnızca dikey unsur vardır. Mezarın baş tarafına taş bir levha dikilmiştir ve bu levha da otla kaplanırken, ayak tarafı bazen küçük bir işaretle belirlenmiştir. Her durumda, yazıt baş taraftaki taşın üzerinde yer almaktadır. Aynı zamanda hem biyografik, hem de hüznü yazılar içeren bu yazıt, birer sadelik göstergesi olan bu kabirlerin yegâne lüksüdür. Kaderlerinin ulusal gömütlükler için bir örnek sağladığı ünlü kişiler ile dramatik veya olağandışı şekillerde ölen kimselerin kabirleri söz konusu olduğunda, bu sadeliğe, yalnızca onlar için olmak üzere, uyulmamıştır. Bu sade mezarlık tipi, tüm Batı Avrupa'da, barok âdetlerin henüz sürmekte olduğu Papalık Roma'sında bile, 18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyıl boyunca çeşitli biçimler altında izlenen bir sadelik arayışının nihai ürünüdür.

Bu sadelik sevilene karşı bir sadakatsizlik anlamına gelmemektedir; tamamen tersine bir anlam taşımaktadır. Bu durum romantik ölüm tapınısının melankolisine çok uygun düşmektedir. Bu tapını ilk şairini İngiltere'de bulmuştur: «*Elegy in a country churchyard*» (Bir kır mezarlığında matem şarkısı) yazarı Thomas Gray. Matem Şarkısı! Bu şiir Fransızcaya André Chénier tarafından çok özel bir tarzda çevrilmiş ve diğerlerine örnek olmuştur.

Kahramana yönelik mezar tapınısının ilk büyük gösterimini Paris'teki Panthéon'dan daha çok Amerika'da, Washington D.C.'de bulmaktayız. Washington, Jefferson ve

SENİN ÖLÜMÜN

Lincoln'ünkiler -bunların «mezarlar»ı kabirden yoksundur- gibi anısal anıtlarla dolu bir kentte bir 20. yüzyıl Avrupalısı hâlâ garip bir olguyla karşılaşmaktadır: Arlington Mezarlığı. Kamusal ve ulusal niteliğine rağmen, bu mezarlığın içindeki Lee-Custis House bahçesi özel bir mülk görüntüsünü korumuştur.

Bugünkü Avrupalıyı şaşırtıyor olmakla birlikte, Arlington'daki ve Mall Nehri boyunca uzanan mezarlık manzarası, 1920'ler Fransa'sında birçok savaş şehitleri anıtının dikilmesine yol açan aynı duygulardan kaynaklanmaktadır; hiç kuşku yoktur ki, bu anıtlar Arlington ve Washington merkezini yaratmış olanların ardılları için tamamen anlaşılmaz niteliktedir.

Böylece, dinsel farklılıklar bir yana, sadelik ve romantik kahramanlık tapınısı 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başında Batı uygarlığının tümü açısından ortak bir payda oluşturmıştır. İşte hareket noktası burası olmaktadır. ABD ve Kuzeybatı Avrupa bu eski modele az veya çok sadık kalmışlarken, kıta Avrupa'sı ana gövdeden kopmuş ve ölümler için yaptığı anıtlarını giderek artan bir şekilde karmaşık ve figüratif hale getirmiştir.

Bir Amerikan âdetinin dikkatli bir şekilde incelenmesi, belki de bu duruma bir açıklama getirmemize yardımcı olacaktır: «matem resimleri». Bu taş baskısı veya tıgla işlenmiş tablolar şimdi müzelerdedir, ama ilk çıktıklarında evi süslemeyi amaçlamaktaydılar. Bunlar kabir rolünü, anıt rolünü, Amerikan hareketliliğine uyarlanmış bir cins taşınır kabir rolünü oynamışlardır -eğer bu hareketlilik o

sıralarda anakronik bir efsane değilse-. İngiltere'deki York Müzesi'nde de aynı şekilde, neo-gotik kiliselerin temsili olan, Victoria dönemi mezar hatıraları bulmaktayız ki, bu kiliseler aym dönemin Fransız kabir yapımcıları tarafından model olarak kullanılmışlardır. Bu o dönemin İngiliz veya Amerikalıların kâğıt veya ipek -geçici nesneler- üzerine yaptıkları şeylerin, kıta Avrupa'sı insanları tarafından mezar taşları üzerine resmedilmesi gibidir.

Bazıları bu farklılaşmayı açık bir şekilde, Protestanlık ile Katoliklik arasındaki zıtlığa bağlama eğilimine girmişlerdir. Bu açıklama tarihçiye, hiç değilse ilk bakışta, kuşku olarak gözükmektedir. Gerçekten de, Tarento ruhani meclisi ile kiliselerin ayrılması, mezar karşısındaki tavırların birbirlerinden boşanmalarından çok daha önceleri ortaya çıkmıştır. Tüm 17. yüzyıl boyunca insanlar, Pepys'in İngiltere'sinde, kilise içlerinin resmedilmesi konusunda uzmanlaşmış ressamın Hollanda'sında ve Fransız ve İtalyan kiliselerinde tamamen aynı biçimde gömülmüşlerdir. Zihinsel tavırlar birbirlerinin tamamen aynı olmuştur.

Ancak, Katolikliğin 18. yüzyılda kaçınılmış olan duygusal ve duyumsal ifade biçimlerini, büyük barok retorikin ardından bir cins romantik barokçuluk olarak 19. yüzyıl süresince geliştirdiği hesaba katacak olursa, dinsel açıklamada belli bir gerçeklik payı bulunmaktadır. Bu tipten Katoliklik özellikle Fransa'da, 17. ve 18. yüzyıllar Katolikliğinden tamamen farklı bir şey haline gelmiştir.

Fakat biraz önce söylediğimiz bir şeyi unutmamamız gerekiyor: Ölü tapınısının aşırı ve duygusal doğası Hristi-

yan bir kökene sahip değildir. Bu tapını pozitivist bir kökene sahiptir ve Katolikler buna katılıp, ona öylesine bir uyum sağlamışlardır ki, bunun dinlerinin kökenlerinde yer aldığını sanmışlardır.

Burada 19. yüzyılın toplumsal-ekonomik devrimini hesaba katmalıyız. İşe dinden daha çok müdahale eden endüstrileşme haddi olmuştur. Neo-barok cenaze âdetleri ekonomik gelişmenin büyük kentlerde bile yavaş olduğu, kırsal etkilerin sürdüğü kültürlerde gelişmiştir. Sorunu ortaya koymuş bulunuyorum. Bunun Amerikan zihniyetiyle ilgilenen tarihçiler için ilginç olacağını düşünüyorum.

Her halükârda bir kırılma hattı aşikâr hale gelmiş ve aradaki uçurum 20. yüzyılın ortasına kadar genişlemeye devam etmiştir. Eğer bu kırılma hattını hesaba katarsak, 20. yüzyılın ölümün kabulünü reddetmesi konusundaki büyük hareketi anlaşılmaz hale gelecektir, çünkü bu red sınırın yalnızca tek bir tarafından doğmuş ve gelişmiştir.

3. BÖLÜMÜN NOTLARI

(1) Örneğin Hans Baldung (Öl. 1545) tarafından yapılan resimler: «Ölüm ve Bakireyle birlikte binici» adlı Louvre'daki tablo ve «Ölüm ve Kadın» adlı Bâle Müzesi'ndeki tablo.

(2) J. Rousset, *La littérature de l'âge baroque en France*, Paris, 1954.

(3) Fondéré'nin «Signes de la Mort», *Dictionnaire des sciences médicales*, Paris, 1918, c. II adlı makalesinde yer alan, Doktor Louis'nin «Lettre sur l'incertitude des signes de la mort»da sık sık anlattığı bir anekdot.

(4) G. Bataille, *L'érotisme*, Paris, 1957.

(5) P. Craven, *Récit d'une soeur*, 2 cilt, Paris, 1867.

(6) S. L. Clemens, *The Adventures of Huckleberry Finn*, New York, Reinhart, 1948, s. 103.

(7) M. Vovelle, *Piété baroque et déchristianisation*, Paris, 1973; ayrıca bkz. aynı yazar, «Vision de la mort et au delà en Provence», *Cahiers des Annales*, no. 29, 1970.

(8) Ph. Ariès, «Contribution, à l'étude du culte des morts à l'époque contemporaine», *Revue des travaux de l'Académie des sciences morales et politiques*, c. CIX, 1966, s. 25-34.

(9) 1776 tarihini taşıyan ve eski mezarlıkların kapatılmasını hükme bağlayan ve bunların kentin dışına taşınmalarını emreden krallık kararnamesine uygun olarak Paris parlamentosu *procureur général*'ine sunulan planlar, Joly de Fleury belgeleri, B. N., ms... fr. 1209, f 62-87.

(10) Doğal gaz kaynaklarının işletilmesinin yeni bir endüstriyel kentin yaratılmasına yol açtığı, Pau civarındaki Lacq'ta görülen durum budur.

(Boş Sayfa)

Yasaklanmış Ölüm

(Boş Sayfa)

Ortaçağ'ın başlangıcından 19. yüzyılın ortasına kadar uzun bir dönemi kapsayan inceleme alanımız boyunca, ölüm karşısındaki tavır değişmiştir, fakat bu iş o kadar yavaş olmuştur ki, çağı yaşayanlar bunun farkına varamamışlardır. Günümüzde ise, yüzyılın aşağı yukarı üç çeyreklik süresinde geleneksel fikirler ve duyular alanında, kaba bir devrime tanık olduk. Bu devrim o kadar kaba ve sertti ki, toplum gözlemcileri onun karşısında çarpıldılar. Bu gerçekten hiç duyulmamış bir olgu olmuştur. Geçmişte her yerde hazır ve nazır olduğu için çok bildik, çok alışılmış bir şey olan ölüm silinmiş, ortadan yok olmuştur. Ölüm artık utamlan ve yasak bir şey haline gelmiştir ⁽¹⁾.

Bu devrim iyice belirli bir kültürel alanda, ölüm ve mezarlık tapınısının 19. yüzyılda Fransa, İtalya ve İspanya'da kaydedilen büyük gelişmenin deneyini yapmadığı alanda ortaya çıkmıştır. Bu devrim esas olarak ABD'de ortaya çıkmış ve buradan İngiltere'ye, Hollanda'ya, endüstrileşmiş Avrupa'ya yayılmış benzemektedir. Ve bugün de Fransa'ya ulaştığını ve dalğanın geçtiği yerlerde yağ tabakaları gibi yayıldığını görmekteyiz.

Bu devrim başlangıcı itibariyle hiç kuşkusuz, 19. yüzyılın ikinci yarısında ifade edilmiş olan bir duyguya bağlanmaktadır: Ölmekte olan kişinin içinde bulunduğu durumun vahametinden kaçmaya ve bu durumu gizlemeye yönelik duygu. Fakat bu gizlemenin, 1902'de Mark Twain'in yazdığı «*Was it heaven or hell*»de tasvir edilen olağandışı örnekler hariç, çok fazla sürmeyeceği kabul edilmiştir. Ölmekte olan kişi bir gün durumunu bilmelidir, fakat yakınları gerçeği kendilerine itiraf etme konusundaki gaddar cesarete artık sahip değildir.

Kısacası, bu noktada gerçeğe meydan okunmaya başlanmıştır.

Yalan söylemenin ilk güdüsü hasta kişiyi yüreklendirmek, onun geçirdiği sert deneyin yükünü omuzlamaktır. Fakat kökenini (başka birinin ölümüne tahammülsüzlük ve ölen kişinin gösterdiği güven) bildiğimiz bu duygu, farklı bir duygunun gölgesinde kalmıştır; yeni olan bu sonuncusu modernliğin karakteristiklerinden biridir: İnsanlar artık ölen kişi için değil de, bizzat toplumun kendi için, ölmekte olan kişinin yakınları için, ölümün çirkinliğinin yol açtığı altüst oluştan ve hem sert, hem de tahammül edilmesi güç olan duygulardan kaçınmak zorundadırlar ve ölüm hep mutlu hayatın içinde olduğundan, bu hayatın her zaman mutlu olması veya mutlu gözükmesi için de gene ölümden kaçınmak zorundadırlar. Hiç değilse görünüşte muhafaza edilmiş olan ve kimsenin henüz değiştiğini düşünmediği ölüm ayinlerinde, herşey eskisi gibi olmayı sürdürmektedir. Fakat insanlar bunların dramatik içeriklerini boşalt-

YASAKLANMIŞ ÖLÜM

maya başlamışlardır; iptal etme süreci harekete geçmiştir. Bu, Tolstoy'un ölüme ilişkin öykülerinde çok belirgindir.

Bu evrim 1930'la 1950 arasında vurgulu bir hızlanma kaydetmiştir. Bu durum önemli bir fizik olgunun sonucu olarak ortaya çıkmıştır: Ölüm yerinin değişmesi. İnsanlar artık evde ailenin içinde değil de, hastanelerde yalnız başlarına ölmektedirler.

İnsanlar hastanede ölmektedirler, çünkü hastane artık evde verilemeyen bakımın verilme yeri haline gelmiştir. Daha önceleri fakirler, hacılar için bir barınak olan hastane, daha sonra insanların tedavi edildikleri, ölüme karşı mücadele ettikleri tıbbi bir merkez haline gelmiştir. Artık bir tedavi işlevine sahip olmuştur, fakat insanlar aynı zamanda, belli bir hastane tipini ölüm için tahsis edilmiş bir yer olarak da kabul etmeye başlamışlardır. İnsanlar hastanede ölmektedirler, çünkü hekimler onları iyileştirmeyi başaramamaktadırlar. İnsanlar artık hastaneye tedavi olmak için değil de çok belirli bir amaçla, ölmek üzere gitmektedirler. Amerikalı sosyologlar bugün hastanelerde iki ağır hasta tipi bulunduğunu gözlemişlerdir (2). Bunların en eski tipten olanı, hâlâ ölüm geleneklerine bağlı olmayı sürdüren, yakın tarihlerde göç etmiş olan kişilerdir, bunlar ölmekte olan kişiyi hastaneden kopartıp, onun evde *more majorum* ölmesini istemektedirler; diğerleri ise modernliği daha fazla benimsemiş olanlardır, bunlar hastaneye ölmeye gelmektedirler, çünkü evde ölmek uygunsuzdur.

Hastanede ölüm artık, ölmekte olan kişinin akraba ve dostlarının arasında başkanlığını yaptığı ayinsel bir tören

için fırsat yaratmamaktadır. Ölüm, tedavinin sona erdirilmesiyle ortaya çıkan teknik bir olgudur; bu sona erdirmeye de hekim ve hastane ekibinin az veya çok yetersiz kaldığını itiraf etmesiyle belirlenmektedir. Ancak, örneklerin çoğu itibariyle, ölen kişi bilincini kaybetmiş bulunmaktadır. Ölüm teşrihten geçmekte, bir dizi küçük aşamayı takiben minik parçalara ayrılmakta ve sonunda hangi aşamanın gerçek ölüm olduğunu bilmek olanaksız hale gelmektedir -bu aşamalardan birinde bilinç kaybedilirken, bir başkasında solunum sona ermektedir-. Tüm bu küçük sessiz ölümler, büyük dramatik ölüm eyleminin yerine geçerek, onu ortadan silmişlerdir ve artık hiçkimse anlamının bir kısmını kaybetmiş olan bir an için, haftalar sürebilen bir süre boyunca bekleme güç ve sabrına sahip değildir.

18. yüzyılın sonundan itibaren, inisiyatifin bizzat ölmekte olan kişiden ailesine -artık tamamen güvendiği bir aile-geçmesine yol açan duygusal bir çöküntüye tanık olduk. Bugün ise inisiyatif aileden, tıpkı ölmekte olan kişi gibi bir yabancı olan hekime ve hastane personeline geçmiştir. Bunlar ölüm ustalarıdır -ölüm anının olduğu kadar, ölüm koşullarının da- ve bunların hastalarından «ölmek üzere kabul edilebilir bir yaşama tarzı» elde etmeye uğraştıkları gözlenmiştir. Vurgu «kabul edilebilir»in üzerine vurulmuştur. Kabul edilebilir bir ölüm, hayatta kalanlar tarafından kabul edilebilir veya mazur görülebilir bir ölümdür. Bunun bir de antitezi vardır: «Can sıkıcı, cazibesi olmayan ölüm». Bu ölüm hayatta kalanların canlarını sıkıkmaktadır, çünkü duygu patlamasına yol açmaktadır; ve duygulardan

hem hastanede, hem de toplumun başka bir yerinde, kaçınmak gerekmektedir. Hiç kimse mahremiyeti dışında, yani gizliden gizliye olmanın dışında duygusal olmaya hak sahibi değildir. Bin yıl değilse bile birçok yüzyıl boyunca ufak değişmelere sahne olan büyük ölüm sahnesinin başına aniden gelenler işte bunlardır.

Cenaze ayinleri de değişmiştir. Bir an için Amerikan örneğini bir kenara bırakalım. İngiltere ve kuzeybatı Avrupa'da bedenle ilgili işlemler olabilecek en düşük noktaya indirilmeye çalışılmaktadır. Toplumun -komşular, dostlar, iş arkadaşları ve çocukları- ölümün en alt düzeyde görünür olmasına dikkat etmesi işin esasını oluşturmaktadır. Birkaç formalite hâlâ sürmekteyse de ve cenaze töreni hâlâ öte tarafa gidişi vurguluyorsa da, bu tören gizli kalmak zorundadır ve duygusallıktan kaçınılmalıdır. Böylece cenaze töreninin sonunda ailenin taziyetleri kabul için sıraya girmesi işlemi ortadan kaldırılmıştır. Matemin dışı dönük gösterimleri kötü görülmüş ve uygulamadan silinmiştir. Artık koyu elbiseler giyilmemektedir; kimse diğer günlerdeki-lerden farklı kıyafetlere bürünmemektedir.

Çok açıkçası, üzüntü acıma değil de, iğrenme ilham etmektedir; o bir zihinsel tutarsızlık veya uygunsuz bir tavır belirtisidir; o kötüdür. İnsanlar aile çevresi içinde de, çocukları altüst etme endişesiyle kendilerini bırakmaktan kaçınmaktadırlar. İnsanlar ancak, kimse onları görmediğinde ve duymadığında ağlayabilme hakkına sahiptirler. Yalnızken tutulan ve ayıp görülen matem, tıpkı mastürbasyon gibidir (benzetme Gorer'a aittir).

Ölüm devriminin kökten olduğu ülkelerde, ölen kişi bir kez yerine yerleştirildikten sonra, kabri artık ziyaret edilmemektedir. Örneğin İngiltere’de yakma, egemen ölü gömme biçimi haline gelmiştir. Ölü yakmanın ortaya çıkması, bazen küllerin savrulması Hristiyanlık geleneğiyle ipleri kopartmaktan çok, bir aydınlanma, bir modernlik tezahürü olmaktadır. Bunun en derin saiklerinden biri, ölü yakmanın bedenden kurtulmanın ve onu unutmmanın, onu hiçleştirmenin, sona erdirmenin en kökten yolu olmasıdır. Mezarlık hizmetlerini yürütenlerin gayretlerine rağmen, insanlar bugün ölü küllerini çok daha nadiren ziyaret etmektedirler; oysa bedenlerin gömüldüğü mezarlar hâlâ ziyaretlere sahne olmaktadır. Ölü yakma hac ziyaretini ortadan kaldırmaktadır.

Eğer ölümden kaçışı ölen kişiye karşı tam bir kayıtsızlığa bağlayacak olursak, hata yapmış oluruz. Aslında bunun tersi doğrudur. Eski toplumda, matem oyuncakları hızlı bir soğumayı ancak şöylesine bir gizleyebilmişlerdir. Ne kadar da çok dul, kocalarının ölümünden çok kısa bir süre sonra yeniden evlenmiştir! Oysa bunun tamamen tersine, bugün matem yasaklanmış olduğu yerlerde, dulların eşlerinin ölümünü izleyen yıl içindeki ölüm oranlarının, aynı yaş grubundakine nazaran daha yüksek olduğu kaydedilmiştir.

Gorer’ın gözlemlerine göre, bu noktaya üzüntünün geriye atılması, üzüntünün ayan beyan hale getirilmesinin yasaklanması, tek başına ve gizlice acı çekme zorunluğunun sevilen kişinin kaybından kaynaklanan travmayı artırmasıyla ulaşılmıştır. Duygunun önemli yere sahip olduğu bir

YASAKLANMIŞ ÖLÜM

ailede ve vakitsiz ölümün giderek nadir hale geldiği bir ortamda (otomobil kazaları gibi durumlar bir yana), sevilen bir yakının ölümü tıpkı Romantik dönemde olduğu gibi, derinlemesine duygular yaratmaktadır.

Tek bir insan sizin açınızdan kaybolmuştur ve dünyanın tümü boş hale gelmiştir. Fakat artık hiç kimse bunu yüksek sesle söyleme hakkına sahip değildir.

* * *

Şu anda incelemiş bulunduğumuz olguların bileşimi bir yasaklamanın dayatılmasından başka bir şey değildir. Bir zamanlar talep edilen şey şimdi yasaklanmıştır.

Uygarlığımızın bu yazılı olmayan yasasını ilk kez tanımlama şerefi İngiliz Sosyolog Geoffrey Gorer'a aittir (3). Gorer ölümün nasıl bir tabu haline geldiğini ve 20. yüzyılda en baş yasak konusu olmada seksin yerine nasıl geçtiğini göstermiştir. Eskiden çocuklara leylek tarafından getirildikleri söylenmekte, ama ölmekte olan kişinin yatağı çevresinde düzenlenen büyük veda sahnesine de kabul edilmekteydiler. Bugün ise çocuklar, erken yaşlarından itibaren aşk fizyolojisi konusunda bilgiler edinmeye başlamakta, fakat dedelerini uzun zaman görmeyip de, şaşkınlıklarını belirttiklerinde, onlara dedenin güzel bir bahçede çiçeklerin arasında olduğu söylenmektedir. Gorer'ın 1955'te yayınladığı «*The Pornography of Death*»de belirtildiği üzere, birçok toplum sekse ilişkin Victoria dönemi zorlamarından kurtulmuş ama, ölüme ilişkin şeyleri gizler ha-

le gelmiştir. Yasaklamayla birlikte ihmal da ortaya çıkmıştır: Erotizm ve ölümün birbirlerine karışmaları 16. ve 18. yüzyıllar arasında başlayan bir olgu olup, çağımızın sadist edebiyatı ile gündelik hayatımızdaki şiddetli ölümden yeniden ortaya çıkmıştır.

Bir yasaklamanın yerleşik hale gelmesinin derin bir anlamı vardır. Nitekim, günah ile cinsellik kavramlarını birbirine karıştıran Hristiyan tavrı (tıpkı 19. yüzyılda olduğu gibi, bu yasağın hiçbir zaman dayatılmamasına rağmen) tarafından gündeme getirilen seks yasağının anlamını soyutlamak çok güçtür. Fakat ölüme getirilen yasaklama gerçekten uzun -yüzyıllarca süren- bir dönemin peşine takıldıktan sonra aniden ortaya çıkmıştır ki, bu uzun dönem esnasında ölüm, hiç kimsenin saklamayı düşünmediği bir şey olmuştur.

Yasaklamanın nedeni aşikârdır: Mutluluğa duyulan ihtiyaç, üzüntü veya endişe doğuran her nedenden kaçınarak ortaklaşa mutluluğa katkıda bulunmaya yönelik ahlaki ödev ve toplumsal yükümlülük, umutsuzluk insanı derinlemesine sarmış olsa dahi her zaman mutlu gözükmeye zorunludur. Üzüntü işaretleri göstererek insanlar mutluluğa karşı günah işlemekte, onu tehdit etmekte, ve böylece toplum *raison d'être*'ini (varoluş nedeni) kaybetme tehlikesiyle karşılaşmaktadır.

1958'de yayınlanan, Amerikalılara yönelik bir kitabında Jacques Maritain, küçük bir Amerikan kentindeki dışçilerin, bozulması mümkün olmayan iyimserliklerini ortaya koymuştur (4). «Mutlu tebessümler ve meleklerin kanatları

YASAKLANMIŞ ÖLÜM

gibi beyaz elbiseler arasında ölüyormuşçasına bir rüya gördüğünüz noktasına ulaşıyorsunuz, bunun gerçek bir zevk, sonucu olmayan bir an olduğunu düşünüyorsunuz. Gevşeyin, rahatlayın, hiçbir şey yok».

Mutluluk düşüncesi bizi tekrar Amerika'ya götürüyor ve şimdi Amerikan uygarlığı ile ölüm karşısındaki modern tavır arasındaki ilişkiyi anlamaya girişmenin zamanıdır.

* * *

Ölüm karşısındaki modern tavır, yani mutluluğu korumak üzere ölümün yasaklanması, ABD'de 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmışa benzemektedir. Ancak bu yasaklama, anavatanında nihai uçlarına kadar götürülmemiştir. Amerikan toplumunda, Avrupa'da rastlanılmayan frenleyici bir etkiyle karşılaşılmaktadır. Böylece, ölüm karşısındaki Amerikan tavrı, bugün onu iki zıt yöne çeken iki eğilim arasındaki garip bir uzlaşma olarak görülmektedir.

Bu konuda şimdi, eskiden de olduğu gibi, çok az belge vardır, fakat ele geçen çok az sayıdaki belgeler, Amerikan tarihçilerinin yorum, düzeltme ve eleştiri getirmelerini beklediğim şu düşünceleri ilham etmişlerdir.

G. Gorer, J. Mitford, H. Feifel vd'ni ⁽⁵⁾ ilk kez okudüğümde, çağdaş Amerika'da Fransız Aydınlanma zihniyetinin izlerini bulduğumu düşündüm.

«Orman Çimeni» Evelyn Vaugh'un düşündüğü kadar fütüristik değildir ⁽⁶⁾ ve bana 18. yüzyıl sonu Fransız kabir yapımcıları tarafından düşlenen mezar tasvirlerini düşün-

dürtmektedir; bu planlar Büyük Fransız Devrimi nedeniyle hiçbir zaman gerçekleştirilememişler ve 19. yüzyılın başlarında Romantisizmin çok daha şatafatlı ve figüratif mimarisini tarafından ikame edilmişlerdir. ABD’de her şey, sanki Romantik fasıla hiçbir zaman varolmamışçasına cereyan etmiştir. Aydınlanma fasılasız olarak varlığını sürdürmüştür.

İlk izlenim, ilk varsayım hatalı olmuştur. İnsana, onun iyiliğine, mutluluğuna güven ile uyumsuz nitelikte olan Amerikan püritenizmini yeteri kadar hesaba katmamıştım. Mükemmel Amerikan tarihçileri bana bunu anlattılar ve ben de bunu onlarla birlikte kabul etmeye eğilimli hale geldim. Ancak, ölüm karşısındaki bugünkü Amerikan tavrının bir kesimi ile Aydınlanma dönemi Avrupa’sı arasındaki benzerlikler şaşırtıcılıklarını kaybetmiş degillerdir. Biraz önce incelediğimiz zihinsel olguların Fransız Aydınlanmasından çok daha geç ortaya çıktıklarını kabul etme durumundayız. Amerika’da 18. yüzyıl ile 19. yüzyılın ilk yarısı esnasında, hatta daha sonraları, ölü gömme, özellikle kırsal alanda geleneklere uygun olmuştur: Marangoz tabutu yapmakta (tabut, henüz «sanduka» değil); ailesi ve arkadaşları tabutun taşınmasına ve geçide katılmakta; ve köy papazı ile mezar kazıcı son hizmetleri yapmaktadırlar. 19. yüzyılın başlarında mezar bazen, hâlâ aile mülklerinin içine kazılmaktadır; bu, Antik dünya insanlarından kopya çekilen modern bir eylemdir ve Avrupa’da 18. yüzyılın ortasından önce ortaya çıkmamıştır ve birkaç istisna dışında da, çabucak terk edilmiştir. Köylerde ve kasabalarda me-

zarlık kiliseye bitişiktir. Kentlerde ise, bir kez daha Avrupa'nın paralelinde bir durum olarak, mezarlık 1830'lara kadar kent dışında yer almıştır, fakat kentsel genişleme tarafından kapsanınca, 1870'lerden itibaren, yeni bir yere taşınarak terk edilmiştir. Buraları çabucak harabeye dönüşmüştür ve Mark Twain bize iskeletlerin geceleri burayı terk etmeye kalkıştıklarını ve eskiden kabirleri olan yerleri de beraberlerinde götürdüklerini anlatmaktadır. («*A curious dream*», 1870).

Eski mezarlıklar, tıpkı bir zamanlar Avrupa'da olduğu ve İngiltere'de halen olmaya devam ettiği gibi, kilise mülkleri olmuşlardır. Yeni mezarlıklar ise, 18. yüzyıl Fransız mezarlık plancılarının boşuna düşledikleri şekilde, özel şirketlere ait olmuşlardır. Avrupa'da mezarlıklar belediyelere ait olmuşlar, yani kamusal mülkiyete konu olmuşlar ve hiçbir zaman özel girişime bırakılmamışlardır.

19. yüzyılın gelişmekte olan kentlerinde, eski marangozlar veya mezar kazıcıları veyahut da cenaze arabası ve at sahipleri «cenaze töreni girişimcileri» haline gelmişler ve ölünün «işlenmesi» bir meslek olmuştur. Tarih burada da, en azından 18. yüzyılın sadelik yasalarına sadık kalmış olan ve Romantik şatafatın dışında kalan Avrupa kesimininkiyle tamamen karşılaştırılabilir niteliktedir.

İşler Amerikan iç savaşı sırasında değişmişe benzemektedir. Mühürlü «beratları» bu tarihten önceye giden, bugünün «cenaze töreni girişimcileri» ataları olarak tıp okulundan kovulma şarlatan bir doktoru, teşrih ve kadavra meraklısı Dr. Holmes'u göstermektedirler. Bu adam ölülerini

ailelerine hizmetlerini sunmaktaydı ve söylendiğine göre, dört yıl içinde, hiç yardımsız 4000 cesedi, kokuşmalarını önlemek üzere, içlerini boşaltarak ilaçlamıştı. Bu o dönem için kötü bir rakam değildir! Acaba bu ilaçlamaya başvuranın nedeni ne idi? Daha önce böylesine bir uygulama var mıydı? Tüm Avrupa ölçeğinde bir ilaçlama çılgınlığına sahne olan 18. yüzyıla geri giden bir Amerikan geleneği mi söz konusuydu? Fakat bu teknik 19. yüzyılda Avrupa'ya terk edilmiştir ve savaşlar onun yeniden ortaya çıkmasına yol açmamışlardır. Kadavraları ilaçlayarak muhafaza etmenin ABD'de, çok fazla yaygın olmasa bile, yüzyılın sonundan önce bir kariyer haline gelmesi dikkat çekicidir. 1884'te doğan, genç bir kadıken kasabanın «cenazeci»sine yardım etmeye başlayan Elizabeth «Ma» Green'in örneğini verebiliriz. Bu kadın 20 yaşındayken «beratlı ceset ilaçlayıcısıdır» ve ölümüne kadar bu işi sürdürmüştür. Ölü ilaçlama, 1900'de Kaliforniya'da da ortaya çıkmıştır. Bugün ölüyü hazırlamanın çok yaygın bir yöntem olduğunu, Avrupa'da bilinmeyen ve Amerikan ölüm tarzının karakteristiklerinden biri olduğunu biliyoruz.

İnsan, bu uzun zamandan beri kabul gören ve açıkça gösterilen ölü hazırlama konusundaki tercihin, yorumlanması güç olsa bile, bir anlamı olduğunu düşünmektedir.

Bu anlam ölümü kabul etmeyi reddetme, sevilen kişiye iyi bir son hazırlama veya Romantik tarzda dramatik bir işaret olabilir. Ve bu anlam, ölüm ticaret ve kâr konusu haline geldiğinde daha da aşikâr olmaktadır. Çok bildik ve sıradan olan veyahut korkutucu, dehşet verici veya acı çek-

YASAKLANMIŞ ÖLÜM

tirici olan birşeyi satmak kolay değildir. Ölümü satabilmek için, onu dost hale getirmek gerekmektedir. Fakat «cenaze yöneticileri»nin -ölü gömücülerine 1885'ten itibaren verilen yeni ad- eğer kamuoyu desteği olmasaydı başarıya ulaşamayacaklarını kabul etmemiz gerekir. Bu insanlar kendilerini basit hizmet satıcıları olarak değil de, hekim ve rahiplerinki gibi bir misyonu olan «elem doktorları» olarak sunmuşlardır; ve bu misyonu yüzyılın başından itibaren, yaşamaya devam eden matemli kişilere normale dönmeye yardımcı olmaya dayanmaktadır. Yeni cenaze yöneticisi («yeni», çünkü sıradan ölü gömücünün yerine geçmiştir) bir «elem doktoru», bir «anormal zihinleri olabilecek en kısa zamanda normale dündürme uzmanı»dır. Bunlar, «yüce, hatta kutsal bir mesleğin mensupları»dır (7).

Böylece, matem artık toplum tarafından dayatılan zorunlu bir dönem değildir; «elem doktoru» tarafından tedavi edilmesi, kısaltılması, silinmesi gereken bir *morbid state*'dir (hastalıklı hal).

Günümüzdeki yasaklamayla nihayetine ulaşan, hızlı bir ekonomik gelişmenin ve kâr peşinde koşmayla bağlantılı bir mutluluk arayışının egemen olduğu bu kent kültüründe, püritenizmin harabeleri üzerinde inşa edilen fikirlerin doğum ve gelişmelerini bir küçük aşamalar dizisi halinde görmemiz mümkündür.

Bu süreç, örneğin Gorer tarafından tasvir edildiği biçimiyle, olağan olarak bugünün İngiltere'sindeki durumun ürünü olmaktadır: Bize ölümü hatırlatan hemen her şeyin ortadan yok edilmesi.

Fakat ve Amerikan tavrı açısından yegâne unsur olarak, Amerikan âdetleri böylesine uç bir noktaya ulaşmamışlar; yolun ortasında durmuşlardır. Amerikalılar ölümü değiştirme, ona makyaj yapma, onu yüceltme konusunda çok isteklidirler, ama onu görünmez hale getirmeyi istememektedirler. Aşikâr olan nokta, eğer böyle yaparlarsa kâr olanakları da sona erecektir, ama cenaze tüccarlarının kazan-dıkları paraya ses çıkartılmıyorsa, bunun nedeni onların derin bir ihtiyaca cevap vermeleridir. Endüstriyel Avrupa’da giderek kaçınılan ölen’in izleri, Amerika’da varlıklarını sürdürmektedirler: «Kalıntıları görmek», «ziyaret» biçiminde varolmaktadır. «İngiltere’de ölü bedenleri görmezler» (8).

Mezarlık ziyareti ve kabre yönelik belli bir saygı da sürmeye devam etmektedir. Bu nedenle kamuoyu -ve cenaze yöneticileri- ölü yakmayı tatmin edici bulmamaktadırlar, çünkü bu usul kalıntıların çok hızla ve kökten bir şekilde yok olmalarına yol açmaktadır.

Ölü görme ayıp değildir ve bu nedenle de saklanmaktadır. Bunların ticaret ile idealizmin çok karakteristik bir karışımı olmaları nedeniyle, tıpkı sabun veya din gibi, başka tüketim maddeleri gibi herkese açık bir gösteriye konu olmaları esastır. Örneğin 1965’te New York kentindeki otobüslerin bazılarında, kentin önde gelen cenaze yöneticilerinden biri tarafından kiralanan reklam yerlerinde şunlar okunmaktaydı: «Bir Gawler liyakati ve bütünlüğü. Cenaze töreni... den fazlaya mal olmaz. 100 arabadan fazlası için kolay ulaşım, özel park yeri». Böylesine bir reklam

YASAKLANMIŞ ÖLÜM

Avrupa için düşünülemez niteliktedir, çünkü her şeyden önce, müşteriye cezbetmek yerine iter.

Böylece, geleneğe yönelik bir direncin, endüstrileşmiş Avrupa'da, özellikle orta sınıflarda terk edilmiş veya terk edilmekte olan bazı ölüm ayinlerini canlı tuttuğunu kabul etmek zorundayız.

Ancak, bu ayinler sürmekle beraber, aynı zamanda dönüşümden de geçmişlerdir. Amerikan ölüm tarzı biri geleneksel, diğeri de refaha yönelik iki eğilimin bileşkesidir.

Böylece izinden gitme veya bayram «ziyaretleri» muhafaza edilmiş olduğundan, ziyaretçiler utanma veya çekinme duymadan buralara gelmektedirler. Bunun gerçek nedeni, geleneksel olarak yaptıkları gibi ölü bir kimseyi değil de, ilaçlama sayesinde hâlâ yaşayan, hâlâ burada varolan, sanki onları bekleyen ve adeta yürüyecekmiş gibi olan birini ziyaret ediyor olmalarıdır. Kopuşun nihai olma özelliği lekelenmiştir. Üzüntü ve matem bu sakinleştirici beraberliğin dışına atılmıştır.

Herhalde Amerikan toplumu yasaklamayı bütünüyle kabul etmemiş olduğundan, ona daha kolay meydan okumuştur; fakat bu yasaklama, ölü tapınısının çok daha derinlere kök salmışa benzediği Eski Dünya'da yayılmaktadır.

Son on yıl boyunca giderek artan sayılarda sosyolog ve psikolog, çağdaş Amerikan toplumundaki ve özellikle de hastanelerdeki ölümün koşullarını incelemişlerdir ⁽⁹⁾. Bu bibliyografya şu anda geçerli olan cenaze ve matem koşullarını gündeme getirmemektedir. Bunların tatmin edici ol-

dukları düşünülmektedir. Öte yandan yazarlar ölme biçimi ile, hastanelerde ve âdetlerin bin yıldan fazla bir süredir en önde yer verdikten sonra, ölümün bu önceliğini kaybettiği bir toplumda yalnız başına ölmenin insanlık dışılığı ile gaddarlığı üzerinde durmaktadırlar. Yazarların üzerinde durdukları toplumda, ölümün yasaklanması tıp mensupları ile ilgili ailelerin tepkilerini felç etmekte ve engellemektedir. Bu yayınlar aynı zamanda ölümün bugün utanç verici ve gizlice uygulanan bir şekilde, doktorların ve ailelerin kararlarına konu haline geldiğiyle de ilgilenmektedirler. Ve bildiğim kadarıyla Avrupa'da benzeri olmayan bu meslekten olmayanlarca yürütülen para-medikal edebiyat, ölümü devre dışı bırakılanla bir diyalog haline getirmektedir. Ölüm bir kez daha hakkında konuşulan bir şey haline gelmektedir. Böylece, yasaklama tehdit edilmektedir, fakat yalnızca yasağın doğduğu ve sınırlamalarla karşılaştığı yerde. Diğer her yerde, diğer endüstrileşmiş toplumlarda, bu yasak yerli yerinde durmakta ve imparatorluğunu genişletmektedir.

4. BÖLÜMÜN NOTLARI

- (1) Ph. Ariès, «La mort inversée», *Archives europeennes de sociologie*, c. VIII, 1967, s. 169-95.
- (2) B. G. Glasser ve A. L. Strauss, *Awareness of Dying*, Chicago, 1965.
- (3) G. Gorer, *Death, Grief and Mourning in contemporary Britain*, New York, 1965.
- (4) J. Maritain, *Reflections on America*, New York, 1965.
- (5) J. Mitford, *The american way of death*, New York, 1963; H. Feifel, *et. al. The meaning of death*, New York, 1959.
- (6) E. Waugh, *The loved one*, Londra, 1948.
- (7) Mitford, *op. cit.*
- (8) *Ibid.*
- (9) En son yayınlanan 340 çalışmaya ait bibliyografya O. G. Brim *et. al.*, *The dying patient*, New York, 1970'te bulunabilir.

(Boş Sayfa)

Sonuç

(Boş Sayfa)

Şimdi bir cins sonuç olarak, ayıkladığımız ve çözümlediğimiz değişmelerin genel anlamım kavramaya çalışmamıza izin verilsin.

Hepsinin ilki olarak, çok eski, çok dayanıklı, çok kitle-sel bir duygu olan ölümle iç içe olmaya, ölümün bildik bir şey olması duygusuyla karşılaştık; bu duygu umutsuzluk vermenin uzağında, pasif bir rıza olma ile mistik bir güvenin arasında yer almaktaydı.

Varoluşun diğer güçlü dönemlerinde olduğu gibi, kader insana ölüm aracılığıyla ifşa edilmekte ve ölen kişi bugünler esnasında onu, ritüeli örfen saptanmış olan kamusal bir tören halinde kabu! etmekteydi. Böylece ölüm töreni en azından cenaze ve matem törenleri kadar önemli olmaktaydı. Ölüm herkesin kendi kişiliğinin yok edilmediği, yalnızca uykuya yattığı *-requies dormitio-* bir kader'in bilinci-ydi. Ölümden sonraki hayat olduğu varsayılan bu *requies*, putataparlığın gölgeleri veya *larvae*'sinin, eski ve halka ait Hristiyanlığın hayaletlerinin sürüp gitmesiydi. Bu inanç önceki zaman ile sonraki zaman, hayat ile hayat sonrası arasında bizim bugün yaptığımız kadar büyük bir ayrım

yapmamaktaydı. Ortaçağ edebiyatında ve halk hikâyelerinde hem canlı, hem de ölü aynı basit, bulanık, hatta canlı görüntüleri ortaya koymaktaydılar. İnsan ölümünün her iki yanında da duygunun derin canlılığına çok yakındı.

Bu ölme tarzı kişinin beninin kadere teslim olmasının ve bu kişiliğin bireysel ve çeşitli biçimlerine karşı kayıtsızlığı simgelemektedir. Bu ölme tarzı, ölümle olan içli dışlılık sürdüğü sürece ve en azından Romantik döneme kadar devam etmiştir.

Fakat Ortaçağ'dan itibaren; okumuşlar, yüksek sınıflar arasında, bu tarzın karakteristiklerine ilişkin olarak bazı ince değişimler meydana gelmiştir.

Ölüm, güçlü ama hırslı olmayan ben'in unutulması olmaktan çıkmıştır, her şeye egemen kaderin kabulü olmaktan çıkmıştır, fakat kimse bunda bir yenilik görmemiştir. Ölüm bu değişikliklerle, her bireysel hayatın, her hayat hikâyesinin açık bir bilincin ışığında ortaya çıktığı bir yer; her şeyin tartıldığı, sayıldığı, yazıldığı bir yer; her şeyin kaydedilebileceği ve kurtarılabileceği bir şekilde değiştirilebildiği bir yer haline gelmiştir. Ortaçağ'ın bu ikinci yarısında, 13. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar olan dönemde, yani çağdaş uygarlığın temellerinin atıldığı zaman aralığında, ölüm hakkında daha kişisel, daha içkin bir duygu, insanın kendi ölümü hakkındaki duygusu, bu dünyanın şeylerine karşı olan şiddetli bağlılığa ihanet etmiştir ve bu, 14. yüzyılın ölümcül kutsal resimlerinin anlamını vermektedir.

Modern çağda ölüm, tema ve ayinlerin görünüşteki sürekliliklerine rağmen, meydan okunan bir şey haline gel-

miş ve bildik nesneler dünyasının dışına atılmıştır. Hayal âleminde ölüm erotizm ile birleştirilerek, kurulu düzenden kopuşu ifade eder hale gelmiştir. Ölüm din alanında, Ortaçağ'da olduğundan çok daha fazla -ancak, bu düşünce biçimine Ortaçağ hayat vermişti dünyanın küçümsenmesi ve bir boşluk imgesi haline gelmiştir. Aile içinde -ölüm sonrası hayata inandıklarında ve hayatın ebediyete katılması cinsinden daha gerçekçi bir hayat sonrasına inandıklarında bile -ölüm kabul edilemeyen bir ayrılık, başkasının ölümü, «senin ölümün», sevilen kişinin ölümü haline gelmiştir.

Böylece ölüm giderek başka bir biçim almıştır; bu biçim daha uzak ve daha dramatiktir; daha gerilim yüklüdür. Ölüm bazen yüceltilmiştir (Lamartine'in eserlerindeki güzel ölüm) ve kısa bir süre sonra da saldırıya uğramıştır (Madame Bovary'nin çirkin ölümü).

19. yüzyılda ölüm her yerde hazır ve nazır hale gelmiştir: Cenaze alayları, matem kıyafetleri, mezarlıkların gelişmesi ve kabirlerin büyümesi, mezarlıklara hac ziyaretleri ve anı tapınısı. Fakat bu şatafat, ölümle olan eski sıkı fıkılığın zayıflamasını, yani gerçekten derin kökleri olan duygunun zayıflamasını gizleyememiştir. Her halükârda bu belagatli dekor yere yuvarlanmış ve günümüzde ölüm isimsiz hale gelmiştir. Bundan sonra her şey ben'in ve sevilenlerin ölümsüz oldukları gibi davranılmasına yönelmiştir. Teknik olarak öleceğimizi kabul ediyoruz; ailelerimizi fakirlikten korumak üzere hayat sigortası yaptırıyoruz. Fakat gerçekte, kalbimizin derinliklerinde, ölümsüz olduğumuzu hissediyoruz. Ve hayret! Hayatımız bunun sonucu

olarak hoşnut olunan bir şey haline gelmemektedir.

Bir kimsenin ölüm hakkındaki düşüncesiyle kendi hakkındaki düşüncesi arasında bir ilişki var mıdır? Eğer böyle bir ilişki varsa, çağdaş insan, Ortaçağ'ın ikinci yarısı esnasında, 13. ila 15. yüzyıllar arasında ortaya çıkmış olanın tersi olarak, varolma arzusundan kaçmakta mıdır? Ve öte yandan da, basit insanın ölürken razı olduğunu uzun zaman gösterdiği kadere yeniden inanmak, teknolojik kültürlerimiz açısından olanaksız mıdır?

(Çevirmenin sonsöz bölümü çıkarılmıştır.)

KÜÇÜK SÖZLÜK

Chanson de geste: Ortaçağ'da, özellikle Fransa'da şövalye sınıfının kahramanlıklarını anlatan manzum destanlar.

Chanson de Roland: 9. yüzyılın ünlü Frank imparatoru Charlemagne'ın en büyük savaşçısı Roland'ın kahramanlık destanı.

Tristan ve Yseult: Ortaçağın ünlü aşk ve kahramanlık destanı.

Juvenula: Yeni yetme kız.

Yuvarlak Masa Şövalyeleri: İngiltere'nin 1066 Hastings savaşıyla Fransızlar tarafından istila edilmesinden önce, en ünlü İngiliz (Sakson) kralı Arthur ile şövalyelerine ilişkin efsane.

Culpa: Suç.

Confiteor: İtiraf.

Commendacio animae: Ruhun emanet edilmesi (teslimi).

Corpus Christi: İsa'nın bedeni. Bu bedeni temsil eden kutanmış ekmek.

Sanctitas: Kutsallık.

Basilica: Roma döneminde dindışı kamusal bir bina, daha çok ekonomik işlerin görüldüğü bir yer. Ortaçağın başında bu binaların tarzında yapılan kiliselere bu ad verilmiştir. Daha sonra, ancak papamın verdiği bir ünvan olarak, Roma'daki Sanctus Petrus gibi, bazı büyük ve önemli kiliseleri ifade eder hale gelmiştir.

Sarcophagum: Sarkofaj, taş lahit.

Ad Sanctos: Kutsala doğru, kutsal yerin içinde.

Macabre: Ölüme ilişkin.

Azylus circum ecclesiam: Kilise alanı içindeki sığınak.

Forum: Roma'da kamusal ve ticari binaların bulunduğu alan.

Plaza mayor: İspanyol kentlerinde, en büyük alan.

Corso: İtalyan kentlerinde büyük meydan.

Capella: Bir bina bütünüünün içinde yer alan, tek başına olmayan kilise.

Judex: Yargıç.

Thanatos: Ölüm tanrısı.

Eros: Aşk tanrısı.

Capuletler: Floransa'nın ünlü ailelerinden, Romeo ve Jülyet öyküsündeki rakip ailelerden, Jülyet'in ailesi.

A monumentum: Anıtta, anıt sayesinde.